

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи**

На правах рукопису

**ШКОРБАТЮК БОГДАН ІГОРОВИЧ
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРАВНИЧИХ ДИСЦИПЛІН
У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Спеціальність: 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
Бичук Ірина Олександрівна,
кандидат філософських наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Шкорбатюк Б.І. Формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки. – Рукопис.

Робота на здобуття освітньо-професійного ступеня «Магістр» за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2025.

Для майбутніх викладачів правничих дисциплін комунікативна компетентність, як складна інтегративна якість особистості, є важливим фактором професійної підготовки. Вона визначає рівень володіння знаннями та навичками спілкування, необхідними для успішного виконання професійних завдань і досягнення конкурентоспроможності на ринку праці в умовах швидких змін.

У першій частині роботи досліджуються теоретичні засади формування комунікативної компетентності, саме: поняття, зміст та структура комунікативної компетентності; наукові підходи до формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін; педагогічні умови формування комунікативної компетентності.

У другій частині кваліфікаційної роботи проведена діагностика рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки; розроблена програма тренінгу та рекомендації із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутні викладачі правничих дисциплін, педагогічні умови, тренінг, рекомендації.

ANNOTATION

Shkorbatyuk B.I. Formation of communicative competence of future teachers of legal disciplines in the process of professional training. – Manuscript.

Work on obtaining the educational and professional degree «Master» in the specialty 011 Educational pedagogical sciences. – Lesya Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2025.

For future teachers of legal disciplines, communicative competence, as a complex integrative quality of the personality, is an important factor in professional training. It determines the level of knowledge and communication skills necessary for the successful performance of professional tasks and achieving competitiveness in the labor market in conditions of rapid change.

The first part of the work examines the theoretical principles of the formation of communicative competence, namely: the concept, content and structure of communicative competence; scientific approaches to the formation of communicative

competence of future teachers of legal disciplines; pedagogical conditions for the formation of communicative competence.

In the second part of the qualification work, a diagnosis of the level of formation of communicative competence of future teachers of legal disciplines in the process of professional training was carried out; a training program and recommendations for the formation of communicative competence of future teachers of legal disciplines in the process of professional training were developed.

Keywords: communicative competence, future teachers of legal disciplines, pedagogical conditions, training, recommendations.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	7
1.1. Поняття, зміст та структура комунікативної компетентності	7
1.2. Наукові підходи до формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін	16
1.3. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності	21
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРАВНИЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	31
2.1. Діагностика рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки	31
2.2. Програма тренінгу із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін	40
2.3. Рекомендації із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки	46
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Один із ключових аспектів підвищення ефективності професійної діяльності полягає в розвитку комунікації, яка є основним інструментом для передачі великих обсягів інформації. Тому володіння високим рівнем комунікативної компетентності є необхідним для майбутніх фахівців незалежно від обраної сфери діяльності. Професійне спілкування займає значну частину робочого часу сучасних працівників, адже встановлення ділових контактів, проведення нарад, бесід і переговорів вимагають належного рівня комунікативних навичок, що, в свою чергу, сприяє ефективному професійному взаєморозумінню.

У контексті розвитку професійної компетентності нині відбуваються зміни в її складових, зокрема значно зростає увага до гуманітарного блоку знань. Це необхідно для розширення світогляду та формування нового мислення, адже швидкий науково-технічний прогрес та посилення ролі комунікацій у професійній діяльності вимагають глибших знань і навичок у сфері спілкування.

Для майбутніх викладачів правових дисциплін комунікативна компетентність, як складна інтегративна якість особистості, є важливим фактором професійної підготовки. Вона визначає рівень володіння знаннями та навичками спілкування, необхідними для успішного виконання професійних завдань і досягнення конкурентоспроможності на ринку праці в умовах швидких змін.

Незважаючи на важливість комунікативної компетентності, питання її структурних компонентів та критеріїв формування у майбутніх викладачів правових дисциплін досі залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність цього дослідження. Визначення основних показників і критеріїв рівня сформованості комунікативної компетентності у цих фахівців дозволить ефективно застосовувати педагогічні методи для підвищення рівня комунікативних навичок у здобувачів освіти правових спеціальностей.

Дослідженням комунікативної компетентності фахівців різних спеціальностей займалися Бутенко Т., Данченко І., Завіниченко Н., Касаткіна О., Козубовська І., Краєвська О., Макаренко С., Тимофієва М., Черевко В. та ін. Загальні питання формування комунікативної компетентності в зарубіжному досвіді розглядалися в роботах Божович Л., Виготського Л., Жукова Ю., Зимньої І., Равена Дж., Хомського Н., Хуторського А., Шишова С. та ін., у тому числі в роботах українських авторів: Абрамович С., Варзацької Л., Дорошенка С. та ін.

Питання комунікативної компетентності та її структури вивчала значна кількість дослідників. Методологічним орієнтиром для вітчизняних учених є роботи Бацевича Ф., Божович О., Введенського В., Вятютнева М., Гез Н., Ємельянова Ю., Леонтьєва О., Мацько Л., Омельчука С., Пассова Е., Петровської Л., Равена Дж., Родигіної І., Савіньон С., Хаймза Д., Хуторського А. та інших. Теорії комунікативної компетентності знайшли своє відображення в працях зарубіжних вчених професорів, таких як Вілкінс Д., Хардінг А., Хартман П., Джонсон Д., Роджерс К., Хілл Дж., Лонг М., Поттер П. та ін.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й розробити тренінг із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Відповідно до мети були визначені такі завдання дослідження:

- проаналізувати поняття, зміст та структуру комунікативної компетентності;
- проаналізувати педагогічні умови формування комунікативної компетентності;
- проаналізувати стану сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки;
- розробити тренінг із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін;

– розробити рекомендації з формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх викладачів правничих дисциплін.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення психолого-педагогічної літератури); емпіричні методи; математична обробка результатів дослідження.

Елементи наукової новизни одержаних результатів:

– набуло подальшого розвитку уявлення формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін;

– розроблено програму тренінгу формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

– розроблено методичні рекомендації з формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці тренінгу та методичних рекомендацій з формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки. Даний тренінг та методичні рекомендації можуть бути використанні викладачами ЗВО для формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Апробація результатів та публікації. Основні положення та результати дослідження були оприлюдненні на XVI Всеукраїнській науково-практичній конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення».

Шкорбатюк Б. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки юриста. *Педагогіка* [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.) / за ред. В. З. Антонюка, С. Ю. Чернети та ін.. Луцьк, 2025. 188 с. С. 178-180.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

1.1. Поняття, зміст та структура комунікативної компетентності

Термін «компетентність» вперше з'явився в науковому обігу у 60-70-х роках ХХ століття, здебільшого у контексті лінгвістичних теорій. Згодом цей поняття почали активно використовувати дослідники, що вивчали професійну діяльність та управлінські процеси. Сьогодні можна спостерігати значний розвиток компетентнісного підходу в освіті.

Комунікативність – це одна з головних властивостей особистості, що є, по-перше, основою формування особистості, по-друге, підвалиною будь-якої діяльності. Всі сучасні педагогічні концепції ґрунтуються на демократичному, рівноправному і гуманному спілкуванні та формуванні суб'єкт-суб'єктних взаємин у педагогічному процесі. Власне, характер цього спілкування надає їм особливого забарвлення: високої емоційної насиченості, виразного виховного відтінку, особистісно-гуманного підходу до вихованців тощо.

Поняття «комунікативна компетентність» одним із перших було використано Бодальовим А. і трактувалося, як здатність встановлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми за наявності внутрішніх ресурсів (знань і вмінь)» [21, с. 844].

Комунікативна компетентність – узагальнена комунікативна властивість особистості, що включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані уміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила [21, с. 846].

На думку Крашеніннікової Т., «комунікативна компетентність – це спроможність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, яка включає уміння розширювати (або звужувати) коло спілкування, розуміти партнера по спілкуванню, прогнозувати наслідки різноманітних комунікативних ситуацій» [25, с. 23].

Вітчизняні дослідники розглядають комунікативну компетентність як здатність налагоджувати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, а також сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона включає в себе вміння адаптувати глибину та коло спілкування, розуміти інших і бути зрозумілим для співрозмовника. Комунікативна компетентність формується через безпосередню взаємодію, тому є результатом досвіду спілкування. Такий досвід людина здобуває не тільки під час прямої взаємодії, але й через опосередковану комунікацію, зокрема з літератури, театру та кіно, що дають уявлення про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісних взаємодій і способи їх вирішення. У процесі освоєння комунікативної сфери людина засвоює з культурного середовища інструменти для аналізу комунікативних ситуацій у вигляді як словесних, так і візуальних форм.

Куніцина В. «комунікативну компетентність вважає складовою соціальної компетентності поряд з оперативною соціальною компетентністю, вербальною компетентністю, соціально-психологічною та его-компетентністю і тлумачить її як «володіння складними комунікативними навичками й вміннями, формування адекватних умінь в нових соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень у спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикета у сфері спілкування, дотримання правил поведінки, вихованість; орієнтація в комунікативних засобах...» [46, с. 49].

Петрук В. під комунікативною компетенцією «розуміє використання продуктивної комунікації та спілкування для реалізації спільних цілей діяльності, готовність до діалогу як методу засвоєння навчального матеріалу, володіння прийомами та засобами ділових стосунків» [46, с. 50].

Богдан Ж., Серeda Н., Солодовник Т. узагальнюють визначення комунікативної компетентності, а саме під «комунікативною компетентністю ми розуміємо володіння комунікативними знаннями, уміннями, навичками та здатність встановлювати необхідні контакти з іншими людьми» [46, с. 50].

У сучасних дослідженнях комунікативної компетентності виділяють два основні підходи: теоретичний і практичний. Теоретичний підхід зосереджений на вивченні поняття комунікативної компетентності, розробці теоретичних концепцій і моделей, а також визначенні її значення та ролі в ефективному спілкуванні та взаємодії. Натомість представники практичного підходу акцентують увагу на процесі розвитку та вдосконалення комунікативних навичок, розробляючи методи для їх покращення.

Назарян Р., Хмиз Т., Кузина В. зазначають, що «при формуванні комунікативної компетентності майбутніх фахівців варто використовувати такі наукові підходи:

- системний – забезпечує аналіз самостійних елементів системи не ізольовано, а в їхньому взаємозв'язку, у розвитку й функціонуванні. Як система, комунікативна підготовка майбутніх фахівців має свою цілісну структуру, яка розкриває характер взаємодії її елементів;
- діяльнісний – вимагає створення таких умов, щоб людина стала суб'єктом пізнання, діяльності та спілкування;
- особистісно-орієнтований – вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуального і морального потенціалу, права на повагу;
- комплексний – єдність цілей і напрямків виховання; врахування різних факторів впливу;
- компетентнісний – забезпечує цілісне бачення здатності фахівця до професійної діяльності;
- гуманістичний – орієнтація освітньої системи на розвиток і становлення відносин взаємної довіри та співробітництва в освітньому процесі» [30, с.305–306].

Комунікативна компетентність передбачає широке коло вмінь, серед яких виділяють прості та складні комунікативні вміння, а саме:

- 1) уміння вербального і невербального спілкування, тобто вміння говорити, слухати, використовувати жести, міміку, пантоміміку, погляд, інші невербальні засоби;

- 2) уміння розподіляти свою увагу;
- 3) уміння соціальної перцепції (сприймати та розуміти внутрішній стан партнера за зовнішніми ознаками); уміння здійснювати прогнозування реакції партнера за спілкуванням;
- 4) уміння керувати своєю поведінкою в спілкуванні.

Грабовенко Н. зазначає, що «комунікативна компетентність передбачає здатність володіти складними комунікативними навичками, розвиток здібностей у різних соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень в комунікації, орієнтування в засобах комунікації, властивих сфері публічного управління та адміністрування. Комунікативна компетентність має складний характер ієрархічної структури, що містить велику кількість індивідуальних особистісних компетентностей, які характеризують сукупність уявлень, знань і досвіду державного службовця про методи та засоби комунікації для забезпечення співпраці у різних формах взаємодії для досягнення комунікативної мети» [20, с.16].

Багато вітчизняних дослідників, а саме Богуш А., Павленко О., Печена Л., у «структурі комунікативної компетентності фахівця виокремлюють когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий компоненти» [7, с. 33].

До «когнітивного компоненту відносять знання мови; знання з теорії та психології спілкування, знання правил ділового етикету та інтеркультурних умовностей, знання засобів впливу на людей та прийомів справляти враження, вміння формувати імідж, знання засобів і прийомів встановлення, підтримки і завершення мовленнєвого контакту для досягнення певної мети; адекватна орієнтація фахівця в собі, партнерах, у ситуації професійного спілкування та конкретних комунікативно-професійних цілях, а також знання нормативної та професійно-орієнтованої комунікативної культури» [7, с. 33].

«Емоційно-оцінний компонент комунікативної компетентності містить у собі мотиви вибору професії, інтерес до обраної професії, прийняття себе та інших, установки у професійному спілкуванні» [7, с. 33].

Під «поведінковим компонентом розуміють уміння кодувати і декодувати повідомлення за вербальними і невербальними каналами комунікації, володіння технікою спілкування, ситуативну адаптивність у професійно значущих ситуаціях, уміння справляти враження, досвід використання засобів впливу на людей» [7, с. 33].

Гавриляк Л. зазначає, що «до комплексу комунікативних знань та вмінь, що складають комунікативну компетентність фахівця, варто віднести:

— високий рівень мовленнєвого розвитку, що дозволяє у процесі спілкування вільно передавати і сприймати інформацію, враховуючи норми та правил спілкування;

— уміння вступати в контакт з людьми з урахуванням їх статевих, вікових, соціокультурних, статусних характеристик;

— здатність правильно оцінити співрозмовника як особистість, як потенційного конкурента або партнера й обирати власну комунікативну стратегію в залежності від цієї оцінки;

— здатність викликати у співрозмовника позитивне сприйняття власної особистості та ін.» [16, с.71].

Черезова І. виділяє такі «складові комунікативної компетентності:

— орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;

— спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;

— адекватна орієнтація людини в самій собі, власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;

— готовність і уміння будувати контакт з людьми;

— внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;

— знання, уміння і навички конструктивного спілкування;

– внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії» [47].

Айзенбарт М. досліджуючи комунікативну компетентність, надає «стислий перелік найбільш досліджених компонент комунікативної компетенції, що включає:

- 1) знання особливостей і проблем тих осіб, з якими потрібно спілкуватися;
- 2) володіння відповідними комунікативними технологіями;
- 3) вміння аналізувати жести, міміку та інтонації співрозмовника;
- 4) обізнаність з азами ораторського мистецтва, їх практичне застосування;
- 5) здатність запобігати конфліктам та врегулювати ті, що виникли;
- 6) багатий словниковий запас;
- 7) мистецтво емпатії;
- 8) дотримання норм етики й етикету;
- 9) деякі акторські здібності;
- 10) навички активного слухання;
- 11) грамотність і стилістична впорядкованість писемного мовлення;
- 12) розвинене усне мовлення, його впевнена інтонація та відповідне емоційно-ситуативне забарвлення;
- 13) вміння аргументувати власні погляди та відстоювати їх» [2].

У свою чергу Носовець Н. та Пашко Т. аналізуючи структурні компоненти комунікативної компетентності, пропонують «свою модель, яка складається з наступних компонентів:

1. Мотиваційний. Передбачає наявність потреб і мотивів, які лежать в основі спілкування, готовність до прояву компетентності, готовність до самовдосконалення, відображає інтерес до інноваційної діяльності, потребу в професійному зростанні, прагнення до саморозвитку та самореалізації. Мотивація спілкування може бути діловою, опосередкованою, особистою. Саме потреба у спілкуванні визначає бажання індивіда вступати в контакт з оточуючими» [32].

2. «Когнітивний компонент визначається тим, в якій мірі індивід має уявлення про норми і правила ефективного спілкування. Це знання про побудову спілкування, про організацію емоційного контакту, про бар'єри у спілкуванні, шляхи запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій, а також знання техніки мовлення, лінгвістичні знання» [32].

3. «Операційно-діяльнісний. Ця складова включає в себе досвід прояву компетентності в різних стандартних і нестандартних ситуаціях, володіння вербальними і невербальними засобами спілкування, вміння адресувати повідомлення і привертати до себе увагу співрозмовника своєю думкою і приймати його точку зору, уміння справляти враження, активно слухати, емоційно співпереживати, досвід використання засобів впливу на людей, вміння працювати з різними джерелами інформації та багато інших комунікативних умінь. Для вчителя цей компонент передбачає здатність до особистісно-орієнтованої взаємодії в освітньому процесі, володіння ораторським мистецтвом, грамотним усним та писемним мовленням, вибором оптимальних форм і методів самопрезентації та представлення результатів своєї роботи, вміння прогнозувати та обґрунтовувати результати ефективної взаємодії.

4. Ціннісно-смысловий компонент розкривається у ставленні до змісту компетентності і об'єкту її застосування. Особистісні цінності, соціальні установки, які активізуються в спілкуванні, проявляються в базових відносинах до себе і інших людей, регулюють спілкування, надаючи йому певний сенс» [32].

5. «Емоційно-вольовий компонент включає почуття, вольові процеси (цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, самокритичність, самоконтроль, емоційна сприйнятливність) і пов'язаний, перш за все, зі створенням і підтримкою позитивного емоційного контакту з співрозмовником, саморегуляцією, умінням не тільки реагувати на зміну стану партнера, але і передбачати його. Саме емоційний фон створює відчуття психологічно

сприятливого або несприятливого, комфортного або дискомфортного спілкування.

6. Індивідуально-особистісний компонент забезпечує наявність розвинутих здібностей та особистісних якостей (доброзичливість, тактовність, емпатійність, об'єктивність, толерантність, організованість, ініціативність тощо), які природним чином впливають на зміст, процес і сутність комунікації. Особистісна складова комунікативної компетентності включає в себе: рефлексивність, емпатію, позитивну Я-концепцію (ідентифікація, самоствердження, стабілізація, самоствердження), здатність до децентрації і прогнозування, комунікативну толерантність, діалогічну спрямованість в спілкуванні» [32].

Семенов О. зазначає, що «серед компонентів комунікативної компетентності майбутніх юристів виділяємо мотиваційно-афективний, комунікативно-інформаційний, комунікативно-когнітивний, поведінково-інтерактивний компоненти, кожен з яких характеризується своїм змістовим наповненням» [36, с. 56].

Богдан Ж., Серета Н., Солодовник Т. визначають, «що найбільш важливими компонентами структури комунікативної компетентності майбутнього фахівця є: когнітивний, комунікативно-діяльнісний, оцінний. Цю структуру ми будемо використовувати як основу подальших досліджень:

1) когнітивний – формування теоретичних знань, зокрема знання про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини, усвідомлення необхідності формування комунікативної компетентності з метою входження у соціум, колектив, групу» [46, с. 58-59];

2) «комунікативно-діяльнісний – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь: вміння налагоджувати контакти з різними людьми у професійній діяльності; використання вербальних і невербальних засобів спілкування; вміння відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; вміння чітко й емоційно виражати свої думки й почуття; вміння логічно, зв'язно будувати мовлення,

вести дискусію, давати аргументовані відповіді на запитання; вміння орієнтуватись у змінних умовах; вміння прогнозувати поведінку партнера» [46, с. 59];

3) «оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, оцінювати адекватність висловів, використання мовних засобів для висловлення власних позицій, адекватність використання невербальних засобів спілкування; вміння аналізувати свою поведінку і поведінку співрозмовника, прогнозувати результати спілкування» [46, с. 59].

Богдан Ж., Серeda Н., Солодовник Т. виділяють складові структури комунікативної компетентності майбутнього фахівця (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Структура комунікативної компетентності майбутнього фахівця [46, с. 61].

Компонент	Складові компонента
когнітивний	теоретичні знання про спілкування
комунікативно-діяльнісний	1) ефективне використання вербальних і невербальних засобів спілкування у монологічному й діалогічному мовленні; 2) навички ефективного слухання; 3) перцептивні навички
оцінний	самооцінка

Усі складові комунікативної компетентності тісно взаємозалежні. Процес розвитку комунікативної компетентності майбутніх викладачів правових дисциплін передбачає всебічне вдосконалення кожного з її компонентів, а також здатність володіти комунікаційними техніками та ефективно застосовувати їх на практиці.

Отже, комунікативна компетентність включає в себе життєві цінності, мотиви, знання, вміння та навички, а також особисті риси і якості людини. Основними складовими є здатність і готовність встановлювати контакти з

іншими, ефективно спілкуватися, управляти своїми емоціями, а також вміння розв'язувати конфліктні ситуації тощо.

1.2. Наукові підходи до формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін

Під формуванням комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін розуміємо процес поступових і цілеспрямованих змін професійно важливих комунікативних якостей, що відбуваються під впливом викладачів, навчально-виховного середовища, програм навчальних дисциплін для бакалаврів-правників, позааудиторної виховної діяльності, виробничих практик, а також через самоосвіту та самовиховання самих здобувачів освіти.

Можна виділити такі методологічні підходи щодо професійної комунікативної підготовки майбутніх викладачів правничих дисциплін, такі як особистісно-діяльнісний, системний, компетентнісний, аксіологічний підходи.

Особистісно-діяльнісний підхід спрямований на формування у майбутніх викладачів правничих дисциплін протягом усіх років навчання комплексного уявлення про їх майбутню професійну діяльність через вивчення як загальних, так і професійних та вибіркових освітніх компонентів. Цей підхід акцентує увагу на особистісному та професійному розвитку здобувачів освіти, а також на гуманізації педагогічної взаємодії. Теоретичну основу підходу складає теорія діяльності. Згідно з цим підходом, в центрі навчально-виховного процесу на юридичному факультеті є здобувач освіти як особистість із унікальним суб'єктивним досвідом та орієнтацією на гармонійний розвиток.

«Проектуючи змістовне наповнення лекцій, практичних занять, самостійної роботи, максимально враховуємо мотиви, потреби, психологічні особливості розвитку студентського віку, створюємо умови для формування пізнавальних та професійних інтересів, виявлення соціальної позиції, розвитку самостійності у стратегічних видах життєдіяльності, включаючи цілепокладання і планування» [36, с. 72-73].

Для майбутніх викладачів правничих дисциплін важливу роль відіграють наочно-образне та абстрактно-логічне мислення. Ключовими є широта і глибина розуму, здатність до самостійного мислення, критичний підхід, а також гнучкість і швидкість розумових процесів.

Формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін при вивченні освітніх компонентів циклу професійної підготовки відбувається більш якісно, якщо враховувати положення системного підходу і принципи загальної теорії систем.

Застосування системного підходу дає можливість розглядати формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін «як частину цілісного педагогічного процесу, в динаміці, як єдність змісту, структури, мети навчання і виховання, сукупність професійно важливих комунікативних, морально-етичних якостей особистості, комунікативних знань, умінь, навичок, професійних комунікативних здібностей; дозволяє досліджувати комунікативну компетентність як цілісну сукупність інтегрованих між собою компонентів (мотиваційно-афективного, комунікативно-інформаційного, комунікативно-когнітивного, поведінково-інтерактивного), розглядати рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх фахівців у наступності і взаємозв'язку» [36, с. 74].

Застосування системного підходу дозволяє вибудувати змістове наповнення освітніх компонентів циклу професійної підготовки на засадах «міжпредметної інтеграції, з урахуванням міждисциплінарних зв'язків коригувати зміст модулів і тем мовленнєвих, психологічних, педагогічних, загальноюридичних освітніх компонентів, збагачувати і систематизовувати мету завдання виробничих практик» [36, с. 75] протягом усіх років навчання. Такий підхід сприяє більш ефективній мотивації здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності, розвитку професійної комунікації, а також їх саморозвитку і самореалізації.

Застосування положень компетентнісного підходу дає можливість зробити навчання більш орієнтованим на практичні результати. Урахування

цих принципів у процесі формування мотиваційно-афективних, комунікативно-інформаційних, комунікативно-когнітивних та поведінково-інтерактивних компонентів комунікативної компетентності дозволяє спрямовувати навчання майбутніх фахівців на розвиток конкретних знань, навичок і звичок, а також на формування потреби в самовизначенні, самоактуалізації, соціалізації та розвитку індивідуальності. Це орієнтує на досягнення якісного результату освіти, критерієм якого є здатність фахівця швидко реагувати в проблемних ситуаціях, приймати важливі рішення та бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Враховуючи принципи компетентнісного підходу, ми реалізуємо, зокрема, «формування мовленнєво-комунікативних, риторичних, текстових, дискурсивних умінь. Група мовленнєво-комунікативних умінь охоплює уміння володіти морфологічними, лексичними, синтаксичним нормами; будувати усне й писемне висловлювання, дотримуючись правильності, чистоти, точності, логічності, виразності мови; уміння сприймати, критично, творчо мислити; виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, визначати труднощі у спілкуванні; вміти будувати і перебудовувати спілкування залежно від комунікативної ситуації; уміння добирати залежно від комунікативної ситуації діалогічну чи монологічну форму викладу» [36, с. 75].

Семеног О. зазначає, що майбутнім фахівцям важливо володіти

- текстовим умінням (здатність аналізувати структуру тексту, його елементи, засоби та методи створення, роз'яснювати ключові терміни, визначати логічні зв'язки між поняттями та фактами, а також створювати зв'язний фаховий текст з урахуванням структурно-сміслових і жанрово-композиційних характеристик);

- дискурсивним умінням (здатність осмислювати, аналізувати та інтерпретувати дискурс певного типу; виражати власну думку щодо почутого, ставити питання для уточнення обставин, що призвели до тих чи інших подій, а також ефективно передавати зміст тексту слухачу, залучаючи його до професійного діалогу);

– риторичним умінням (вміння вибирати та ефективно використовувати формули професійного впливу в усному і писемному спілкуванні для формування переконань та відстоювання власної позиції в процесі комунікації; здатність переконувати, долаючи психологічні бар'єри у спілкуванні, визначати позицію співрозмовника, оцінювати логічність його аргументації, формувати власну думку та захищати її за допомогою доказів, необхідних для підтвердження правильності висловленого судження) [36].

Аксіологічний підхід передбачає гуманістичну орієнтацію в праві та вищій юридичній освіті, акцентуючи на таких цінностях, як повага до особистості, моральність, ціннісні орієнтири та прагнення розвивати внутрішній потенціал. Це означає спрямування на постійне самозростання і самовдосконалення професійного потенціалу особистості.

Аксіологічний підхід суттєво збагачує наукові уявлення про важливість культури читання наукових, навчальних та публіцистичних юридичних текстів, з якими працюють майбутніх викладачів правничих дисциплін. Однак аналіз усних відповідей здобувачів освіти, їхніх есе про майбутню професію та аналіз правових ситуацій у художніх і юридичних текстах показує, що потрібна систематична робота, глибоке і осмислене занурення в текст, яке сприяє розвитку пам'яті, уваги, уяви та «мовомислення і мовотворення».

Правильність, глибина і повнота розуміння тексту значною мірою залежить від рівня володіння мовою права та знань конкретних соціально-економічних реалій країни. Роль герменевтики особливо зростає у контексті необхідності виконання правником педагогічної та виховної функцій, що є важливими для розвитку процесів розуміння іншої людини і її внутрішнього світу.

Виходячи з аналізу підходів до формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін, можна зробити кілька важливих висновків.

По-перше, процес формування комунікативної компетентності має бути інтегрованим і цілісним, що включає не лише здобуття знань, але й розвиток

практичних навичок у сфері мовленнєвого та професійного спілкування. Це дозволяє майбутнім викладачам правничих дисциплін більш ефективно взаємодіяти з різними групами людей, а також адаптувати свої комунікативні стратегії до різних ситуацій.

По-друге, застосування особистісно-діяльнісного, системного, компетентнісного та аксіологічного підходів дозволяє забезпечити комплексний підхід до навчання, який орієнтований не тільки на передачу знань, а й на розвиток особистості викладача, його професійних і комунікативних навичок. Окремо важливою є гуманістична орієнтація, яка акцентує увагу на розвитку внутрішнього потенціалу особистості, моральності та саморозвитку.

По-третє, досягнення ефективних результатів у формуванні комунікативної компетентності неможливе без систематичної роботи, яка включає як глибоке осмислення текстів, так і розвиток критичного та творчого мислення, здатності до самостійного аналізу та інтерпретації різноманітних юридичних та інших текстів.

По-четверте, важливою складовою є розвиток таких ключових умінь, як текстові, дискурсивні та риторичні, що забезпечують здатність майбутніх викладачів не тільки ефективно спілкуватися, а й аргументувати свої позиції, переконувати та адаптуватися до різних ситуацій в професійному середовищі.

Загалом, підготовка майбутніх викладачів правничих дисциплін має бути направлена на формування цілісної комунікативної компетентності, що включає не лише знання правових норм, а й вміння ефективно комунікувати, взаємодіяти в різних соціальних та професійних контекстах, а також постійно вдосконалюватися у своїй професійній діяльності.

1.3. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін

Формування комунікативної компетентності здобувачів освіти ЗВО вимагає необхідності аналізу педагогічних умов, які сприятимуть цьому процесу. Створення відповідних педагогічних умов є ключовим для забезпечення найбільш результативного розвитку комунікативних навичок студентів.

Задорожна М. зазначає, що «педагогічні умови – це сукупність методів, форм, обставин, впливів та засобів освітнього процесу, які спрямовані на організацію взаємодії між студентом (курсантом) та викладачем з метою формування необхідних вмінь та навичок для ефективного їх використання в обраній професії. Таким чином, педагогічні умови є складовою частиною освітнього процесу та в сукупності забезпечують його ефективне функціонування та розвитку» [22].

Литвин А. «наголошує на такій системі відбору педагогічних умов:

- педагогічні умови є складовим елементом освітньої системи, цілісного педагогічного процесу, який виражений активністю всіх його учасників;
- педагогічні умови мають відображати сукупність можливостей освітніх умов (зміст, методи, прийоми і форми навчання та виховання, програмно-методичне забезпечення освітнього процесу) і матеріально-просторових умов (інноваційне навчальне та технічне обладнання), що впливають на діяльність освітньої системи;
- структура педагогічних умов має складатися як з внутрішніх елементів, які впливають на розвиток особистісних якостей майбутнього фахівця, так і зовнішніх обставин навчально-виховного процесу;
- відповідне обґрунтування педагогічних умов забезпечує функціонування та стійкий розвиток педагогічної системи, гарантує неперервність, підвищує якість та ефективність освітнього процесу» [22].

Богдан Ж., Серeda Н., Солодовник Т. дають своє визначення педагогічним умовам, а саме це «сукупність взаємопов'язаних і

взаємообумовлених чинників, які сприяють забезпеченню бажаної ефективності процесу навчання та успішного досягнення його визначених цілей. Тому одним із завдань організації процесу навчання є створення сприятливих педагогічних умов» [46, с. 87].

Богдан Ж., Середя Н., Солодовник Т. також зазначають, що «формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти найефективніше буде відбуватися за таких педагогічних умов:

1) застосування особистісно-орієнтованого підходу у навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії у навчанні між викладачами і здобувачами освіти;

2) моделювання реальних професійних і виробничих умов спілкування з метою залучення кожного здобувача освіти до практичної комунікативної діяльності;

3) використання навчальних завдань і вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності студентів» [46, с. 103].

1. Застосування особистісно-орієнтованого підходу у навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії між викладачами та здобувачами освіти, є важливою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правових дисциплін.

Особистісно-орієнтований підхід у навчанні акцентує увагу на індивідуальних потребах і можливостях кожного здобувача освіти. Він передбачає не лише засвоєння знань, але й розвиток особистісних якостей, таких як комунікативні навички, емоційна компетентність, здатність до самовираження та взаємодії з іншими. У контексті підготовки майбутніх викладачів правових дисциплін це особливо важливо, оскільки ефективна педагогічна діяльність потребує здатності до гнучкої комунікації, сприйняття думок інших, формування критичного мислення і побудови професійних відносин.

Один із ключових елементів цього підходу – розвиток діалогічної взаємодії між викладачами та здобувачами освіти. Створення відкритого

простору для діалогу дозволяє здобувачам освіти не лише висловлювати свої думки, а й активно взаємодіяти з викладачем, ставити питання, обговорювати та аргументувати свої позиції. Це сприяє розвитку навичок критичного мислення, аналізу і конструктивної взаємодії – ключових аспектів комунікативної компетентності.

Особистісно-орієнтоване навчання враховує індивідуальні особливості здобувачів освіти, їхні навчальні потреби та стиль сприйняття інформації. Важливою складовою є надання здобувачам освіти можливості для самовираження, що дозволяє їм розвивати не тільки професійні навички, але й соціальні та емоційні якості, необхідні для успішної комунікації в професійному середовищі.

Для майбутніх викладачів правничих дисциплін комунікативна компетентність є надзвичайно важливою. Вона включає не тільки знання мови та юридичних термінів, але й уміння ефективно взаємодіяти з аудиторією, вести діалог, проводити дискусії, висловлювати та аргументувати власну думку. Вміння налаштовувати контакт з різними типами слухачів і партнерами по спілкуванню є необхідною умовою для успішної педагогічної діяльності.

Даний підхід передбачає перехід від традиційної моделі навчання, де викладач є авторитетом, до моделі, де викладач і студент є партнерами у процесі пізнання та розвитку. Це дозволяє створити атмосферу співпраці, що є важливою умовою для формування комунікативних навичок.

Ми можемо виділити переваги використання даного підходу, а саме:

- активізація здобувачів освіти: здобувачі освіти не є лише пасивними отримувачами знань, а беруть активну участь у навчальному процесі, що стимулює їх до розвитку комунікативних умінь;
- гнучкість у навчанні: особистісно-орієнтований підхід дає можливість викладачам адаптувати свої методи навчання до потреб кожного студента, що дозволяє більш ефективно досягати цілей формування комунікативної компетентності;

– створення довірчих відносин: встановлення діалогічної взаємодії допомагає створити атмосферу довіри між викладачем і здобувачами освіти, що сприяє відкритому обміну думками і сприятливо впливає на розвиток комунікативних навичок.

Таким чином, особистісно-орієнтований підхід, спрямований на розвиток діалогічної взаємодії між викладачами та здобувачами освіти, є ключовою педагогічною умовою для ефективного формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. Він дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до кожного здобувача освіти, стимулює його активну участь у навчанні та сприяє розвитку необхідних навичок для професійної діяльності в юридичній сфері.

2. Моделювання реальних професійних і виробничих умов є важливою педагогічною умовою для ефективного формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. У рамках цього підходу створюється навчальне середовище, яке максимально наближене до реальних ситуацій, з якими студенти можуть зіткнутися у своїй майбутній професійній діяльності.

Моделювання умов спілкування дозволяє здобувачам освіти активно застосовувати свої знання та навички в умовах, наближених до реальних юридичних і педагогічних ситуацій. Це дає можливість відпрацьовувати навички ефективного спілкування, формувати вміння працювати в команді, брати участь у дискусіях і конструктивних правових дебатах, а також вирішувати конфліктні ситуації, що є важливими складовими комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність включає в себе не лише теоретичні знання, а й практичні навички ефективного спілкування, які можна розвивати тільки через практичні вправи і моделювання ситуацій. У навчальному процесі, спрямованому на підготовку майбутніх викладачів правничих дисциплін, важливо включати різні форми практичних занять, наприклад:

– рольові ігри – де студенти можуть виконувати різні ролі в правових ситуаціях (наприклад, роль адвоката, судді, прокурора), тренуючи навички аргументації та комунікації;

– симуляції судових засідань – ці вправи дають можливість майбутнім викладачам відпрацьовувати мову юридичних документів, а також розвивати навички вербальної та невербальної комунікації;

– дискусії і дебати – організація навчальних дебатів, де здобувачі освіти обговорюють актуальні правові питання, сприяє розвитку аргументації, критичного мислення та здатності будувати свою позицію в умовах професійної комунікації.

Ці методи створюють умови для того, щоб здобувачі освіти змогли адаптуватися до реальних професійних вимог і розвинути навички, які необхідні для їхньої подальшої педагогічної діяльності.

Імітація виробничих умов для формування професійних комунікацій. Моделювання реальних виробничих умов спілкування є важливим для того, щоб майбутні викладачі правничих дисциплін могли адаптувати свої комунікативні навички до професійного середовища. Наприклад, вони повинні навчитися:

– роботи з юридичними текстами (аналізувати та інтерпретувати правові документи, подавати їх зрозуміло для аудиторії, використовувати юридичну термінологію);

– комунікації в правових конфліктах (уміти взаємодіяти з різними учасниками правових процесів, наприклад, клієнтами, колегами, суддями, адвокатами, формувати аргументи, вести переговори);

– педагогічної комунікації (уміти навчати, обговорювати складні правові концепції з здобувачами освіти, використовувати методи, які сприяють ефективному засвоєнню матеріалу).

Залучення здобувачів освіти до моделювання реальних професійних і виробничих ситуацій допомагає їм не лише відточити свої комунікативні навички, але й адаптуватися до специфіки роботи в юридичній сфері. Це

забезпечує формування таких важливих якостей, як: професійна етика і ділова культура, адже важливо, щоб студенти не тільки мали знання з юридичної практики, а й розуміли основи етики професійної поведінки, зокрема в аспектах комунікації з різними учасниками процесу; розвиток соціальних і емоційних компетентностей (моделювання реальних ситуацій дозволяє майбутнім викладачам розвивати здатність до емпатії, співпереживання, а також до ефективної взаємодії з людьми з різними соціальними статусами та юридичними ролями).

Ми також можемо виділити переваги використання даної педагогічної умови, це:

- 1) активізація навчального процесу: здобувачі освіти стають активними учасниками процесу навчання, що сприяє глибшому засвоєнню знань;
- 2) практична підготовка: моделювання професійних ситуацій допомагає майбутнім викладачам правничих дисциплін краще підготуватися до реальної педагогічної роботи;
- 3) розвиток критичного мислення: здобувачі освіти здобувають важливі навички аналізу, прийняття рішень і вирішення проблем у складних комунікаційних ситуаціях.

Моделювання реальних професійних і виробничих умов спілкування є важливою педагогічною умовою для формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. Такий підхід дозволяє здобувачам освіти здобути практичні навички комунікації, необхідні для їхньої майбутньої професійної діяльності, а також адаптуватися до специфіки роботи в юридичній сфері. Це забезпечує не лише розвиток комунікативних умінь, а й глибоке розуміння соціокультурних та етичних аспектів професійної діяльності викладача правничих дисциплін.

3. Використання навчальних завдань і вправ для підвищення комунікативної активності здобувачів освіти.

Комунікативна компетентність є однією з основних складових професійної підготовки майбутніх викладачів правничих дисциплін. Вона

включає здатність ефективно спілкуватися в різних професійних ситуаціях, а також здатність навчати і передавати знання. Використання навчальних завдань і вправ є потужним інструментом для розвитку цих навичок, оскільки ці методи дозволяють не тільки формувати теоретичні знання, але й розвивати практичні комунікативні уміння.

Навчальні завдання і вправи, що стимулюють комунікативну активність здобувачів освіти, мають на меті не лише поліпшення загальних навичок взаємодії, а й специфічних компетенцій, необхідних для майбутньої педагогічної діяльності. Вони допомагають здобувачам освіти відпрацьовувати навички мовленнєвого впливу, аргументації, слухання та конструктивного реагування на зауваження.

Навчальні завдання, спрямовані на підвищення комунікативної активності, включають такі форми роботи:

- дискусії та дебати – вони стимулюють здобувачів освіти до активної участі в обговореннях, вміння правильно висловлювати свої думки, ставити запитання та слухати опонентів. Це важливо для майбутніх викладачів, оскільки вони повинні уміти організувати комунікацію в класі, вести обговорення та коректно реагувати на зауваження здобувачів освіти;

- рольові ігри – дозволяють студентам моделювати реальні ситуації, в яких вони повинні обирати правильні стратегії комунікації. Це особливо важливо в юридичній практиці, де кожне слово має вагу, а вміння вести діалог і переконувати інших є ключовим аспектом професії;

- групові проекти – дають можливість здобувачам освіти працювати в команді, розподіляти ролі, обговорювати проблеми та шукати рішення, що також розвиває важливі комунікативні навички, такі як співпраця, слухання, аналіз і конструктивний обмін думками;

- ситуаційні задачі – це вправи, у яких студенти розв'язують практичні правові питання, що вимагають не лише знань, а й умінь аргументувати свою позицію, вести переговори, вести діалог з різними учасниками процесу. Це дуже важливо для майбутніх викладачів, адже їм потрібно навчити здобувачів

освіти правильно ставити запитання, розв'язувати правові конфлікти, пояснювати складні юридичні питання доступною мовою [46].

Навчальні вправи, що стимулюють комунікативну активність здобувачів освіти, можуть бути різноманітними і спрямованими на розвиток конкретних умінь, а саме:

- аргументація і переконування – здобувачі освіти навчаються доводити свою точку зору, презентувати переконливі аргументи і розуміти точку зору співрозмовника. Це дуже важливо в юридичній діяльності, де здатність грамотно і переконливо висловлювати свої думки є необхідною навичкою;
- зворотний зв'язок – під час виконання вправ здобувачі освіти можуть отримувати зворотний зв'язок від викладача та одногрупників, що допомагає їм коригувати свої помилки, уточнювати незрозумілі моменти та вдосконалювати свої комунікативні навички;
- моделювання реальних ситуацій – завдяки вправам, де здобувачі освіти беруть участь у симуляціях або розв'язанні правових ситуацій, вони здобувають практичний досвід спілкування в професійному середовищі, що допомагає їм почуватися впевненіше в реальних умовах роботи.

Активна участь здобувачів освіти у навчанні є ключовим фактором у розвитку їх комунікативної компетентності. Завдання і вправи, що стимулюють комунікативну активність, допомагають здобувачам освіти подолати бар'єри у спілкуванні, розвинути впевненість у собі, а також вміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Це важливо як для їх професійної діяльності, так і для успішного виконання педагогічних функцій у майбутньому.

Майбутні викладачі правничих дисциплін повинні вміти не тільки передавати знання, але й бути активними учасниками процесу комунікації, сприяти розвитку дискусій, слухати і відповідати на запитання здобувачів освіти, створювати атмосферу для відкритого обговорення правових питань. Вправи, що сприяють комунікативній активності, дозволяють здобувачам освіти практикувати ці важливі навички в умовах навчального процесу, що

допомагає їм стати більш впевненими і підготовленими до реальних педагогічних викликів.

Переваги використання навчальних завдань для підвищення комунікативної активності:

1) покращення здатності до вираження думок (завдання, орієнтовані на комунікацію, допомагають здобувачам освіти чітко і зрозуміло висловлювати свої думки);

2) розвиток навичок слухання (важливим аспектом комунікації є не тільки вміння говорити, а й слухати. Такі завдання допомагають здобувачам освіти розвивати цю навичку);

3) підготовка до реальних професійних ситуацій (вправи моделюють реальні умови, що дозволяє здобувачам освіти краще підготуватися до майбутньої діяльності).

Використання навчальних завдань і вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності студентів, є важливою педагогічною умовою для формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. Це сприяє розвитку практичних навичок ефективної комунікації, вміння аргументувати і слухати, а також готовності до взаємодії в різних професійних ситуаціях. За допомогою таких вправ здобувачі освіти отримують необхідний досвід для подальшої роботи в юридичній і педагогічній сфері, що є важливим етапом їх підготовки до професійної діяльності.

У роботі розглянуто педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін, що є важливою складовою їх професійної підготовки. Педагогічні умови включають застосування особистісно-орієнтованого підходу, моделювання реальних професійних і виробничих умов та використання навчальних завдань і вправ для підвищення комунікативної активності здобувачів освіти.

Висновки до першого розділу

Таким чином, комунікативна компетентність є важливою складовою професійної підготовки майбутніх викладачів правничих дисциплін. Вона є інтегрованим і комплексним явищем, що об'єднує знання, вміння, навички, розуміння особистості, показники загальної культури та здатність ефективно спілкуватися з іншими людьми. Основними умовами для розвитку комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін є належне організаційно-методичне забезпечення навчального процесу, професійна компетентність і педагогічна майстерність викладачів, а також створення мотиваційної основи для активної участі здобувачів освіти у навчанні технології компетентного спілкування.

Педагогічні умови формують у майбутніх викладачів правничих дисциплін не лише комунікативні навички, а й професійну етику, здатність до аргументації і переконувannya, а також готовність до активної участі у процесі навчання. Це дозволяє їм стати кваліфікованими та ефективними педагогами, готовими до викладання і взаємодії з учнями та колегами у реальних професійних умовах.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРАВНИЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Діагностика рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки

Наше дослідження було проведене на базі Волинського національного університету імені Лесі Українки серед здобувачів освіти юридичного факультету спеціальності «Право» третього та четвертого курсів, кількість респондентів становила 40 здобувачів освіти денної форми навчання.

Для визначення рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки нами було застосовано такі методики.

1. Тест комунікативних умінь (Л. Міхельсон) [29] (додаток А).
2. Методика «Діагностика комунікативної толерантності» (В.В. Бойко) [27] (додаток Б).
3. Методика діагностики комунікативного контролю у спілкуванні (М. Шнайдер) [28] (додаток В).
4. Тест-опитувальник «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (автор Б. Федоришин) [42] (додаток Г).

Тест комунікативних умінь (Л. Міхельсон) [29] (додаток А). Тест визначає рівень комунікативної компетентності і якості сформованості основних комунікативних вмінь. Даний тест є різновидом тестів досягнень, тобто побудований за типом завдання, в якого є правильна відповідь. У тесті передбачається деякий еталонний варіант поведінки, який відповідає компетентному, упевненому, партнерському стилю. Ступінь наближення до еталону можна визначити по числу правильних відповідей. Неправильні відповіді підрозділяються на неправильні «знизу» (залежні) і неправильні «зверху» (агресивні). Методика містить 27 комунікативних ситуацій.

Для визначення загального рівня комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками – неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по спілкуванню тощо, ми застосували методику «Діагностика комунікативної толерантності» (В.В. Бойко) [27] (додаток Б).

В даній методиці налічується 45 тверджень, поділених на 9 блоків, оцінювання здійснюється від 0 до 3 балів (0 бал – зовсім невірно; 1 бал – вірно до певної міри; 2 бали – вірно значною мірою; 3 бали – вірно найвищою мірою). Після завершення оцінювання респондентом кожного твердження, ми підраховували загальну суму балів за 9 ознаками. Аспектами загальної комунікативної толерантності виступають:

1. Неприйняття індивідуальності іншого.
2. «Я» як еталон при оцінюванні інших.
3. Категоричність або негнучкість при оцінюванні інших.
4. Невміння приховувати або згладжувати ставлення до партнера по спілкуванню.
5. Прагнення «перевиховати» свого співрозмовника.
6. Прагнення «підігнати» партнера під себе.
7. Невміння прощати іншим помилки.
8. Нетерпимість до дискомфорту, який створюють інші.
9. Невміння пристосовуватися до особистісних характеристик іншого.

Максимальна кількість балів за показником загальної комунікативної толерантності складає 135 балів, при цьому кожен блок оцінюється максимум у 15 балів. Згідно з результатами підрахунку, чим вищі показники, тим складніше респонденту встановити ефективний процес спілкування. Низькі бали за 9 аспектами свідчать про високий рівень загальної комунікативної толерантності. Ця методика дозволяє оцінити не лише загальний рівень комунікативної толерантності, а й її окремі складові.

Методика діагностики комунікативного контролю у спілкуванні (М. Шнайдер) [28] (додаток В).

Діагностика комунікативного контролю є важливим показником складової комунікативної компетентності здобувачів освіти, оскільки рівень цього контролю безпосередньо впливає на якість комунікативної взаємодії між партнерами та на здатність ефективно вирішувати комунікативні завдання. Високий рівень комунікативного контролю дає можливість активно брати участь у комунікації, будучи суб'єктом, який прагне реалізувати комунікативну мету, при цьому ефективно керуючи своїми емоціями. Натомість низький рівень комунікативного контролю може призвести до зриву комунікативного акту ще на самому початку, оскільки таким людям властиві імпульсивність, нав'язливість і прямолінійність у спілкуванні.

Цей тест містить 10 запитань, на які респонденти відповідають згодою чи незгодою, оцінюючи вербальні та невербальні дії комунікатора, що відображають розподіл контролю між учасниками комунікації.

За М. Шнайдером, люди з високим рівнем комунікативного контролю постійно стежать за собою, добре знають, як потрібно поводитися, та ефективно керують своїми емоціями. Однак їм важко бути спонтанними у вираженні своїх почуттів, і вони не люблять непередбачуваних ситуацій. Натомість люди з низьким рівнем комунікативного контролю є відкритими та безпосередніми, але можуть здаватися оточуючим занадто прямолінійними або нав'язливими.

Тест-опитувальник «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (автор Б. Федоришин) [41] (додаток Г).

Тест КОС можна проводити як із одним респондентом, так із групою. Модератор зачитує запитання із опитувальника, респонденти заповнюють бланки для відповідей. Мета обробки результатів полягає у визначенні індексів комунікативних та організаторських схильностей. Для цього відповіді респондента порівнюються з дешифратором, після чого підраховують кількість збігів окремо для кожної з цих схильностей.

При аналізі отриманих результатів враховують такі показники:

Респондент, який отримав оцінку 1, має дуже низький рівень комунікативних або організаторських схильностей.

Респондент, який отримав оцінку 2, має комунікативні та організаторські здібності, що нижчі за середній рівень. Така особа не схильна до спілкування, почувається некомфортно в нових компаніях, надає перевагу часу проведеного наодинці з собою, обмежує коло знайомств, має труднощі у встановленні контактів і виступах перед аудиторією, погано адаптується до незнайомих ситуацій, не готова відстоювати свою точку зору і важко переживає образи. Ініціатива в суспільній діяльності проявляється дуже слабкою, в багатьох випадках така особа уникатиме прийняття самостійних рішень.

Респондент, який отримав оцінку 3, має середній рівень комунікативних і організаторських здібностей. Він прагне до спілкування, не обмежує коло знайомств, здатний відстоювати свою точку зору та планувати свою діяльність. Проте потенціал цих здібностей не є надто стійким.

Респондент, який отримав оцінку 4, належить до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських нахилів. Він не губиться в новій обстановці, швидко знаходить друзів, прагне розширювати коло знайомств, активно бере участь у громадському житті, допомагає оточуючим, проявляє ініціативу в спілкуванні, із задоволенням долучається до організації заходів і здатен приймати самостійні рішення в складних ситуаціях.

Респондент, який отримав оцінку 5, має надзвичайно високий рівень комунікативних і організаторських здібностей. Він активно шукає можливості для організаторської та комунікативної діяльності, відчуває потребу в них. Швидко орієнтується в складних ситуаціях, почувається впевнено в новому колективі. Важливі рішення або проблемні ситуації зазвичай приймає самостійно, рішуче відстоює свою думку та прагне, щоб її прийняли оточуючі.

В процесі проведеного нами дослідження нами визначався рівень сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Результати отримані за тестом «Комунікативних вмінь» (Л.Міхельсона) свідчать про рівень комунікативної компетентності та якості сформованості основних комунікативних умінь представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Показники типів комунікативної поведінки

№	Ситуації та уміння	Залежні	Компетентні	Агресивні
1	Уміння надавати і приймати знаки уваги (компліменти)	49,0%	9,0 %	42,0%
2	Реагування на справедливую критику	22,6 %	30,0%	47,4%
3	Реагування на несправедливую критику	6,5%	74,0%	19,5%
4	Реагування на провокуючу поведінку з боку співрозмовника	13%	48%	39%
5	Уміння звернутися до співрозмовника з проханням	26,8%	48,4%	24,8%
6	Уміння відповісти відмовою на чуже прохання, сказати «ні»	7%	49,4%	43,6%
7	Уміння самому висловити співчуття, підтримку	9,2%	76,5%	14,3%
8	Уміння самому приймати співчуття і підтримку з боку співрозмовника	26%	31%	43 %
9	Уміння вступити в контакт з іншою людиною, контактність	11,9%	75,2%	12,9%
10	Реагування на спробу вступити з тобою в контакт	51,8%	20%	28,2%

Варто зазначити, що компетентний тип комунікативної поведінки характеризується безпосередністю в спілкуванні, повагою до інших людей та

здатністю коригувати свої реакції відповідно до поведінки оточуючих. Для осіб з залежним типом характерні схильність до підпорядкування волі інших та відчуття напруженості. Агресивний тип поведінки проявляється в імпульсивності в спілкуванні, при цьому поведінка часто не відповідає ситуації.

Якщо аналізувати кількісно, то більшість здобувачів освіти схильні до залежного (49,0%) та агресивного (42,0%) типів комунікативної поведінки в ситуаціях, коли необхідно приймати або надавати знаки уваги (наприклад, компліменти). Лише невелика частина респондентів демонструє компетентний тип поведінки.

Більшість респондентів демонструють компетентну поведінку, коли реагують на несправедливу критику (74,0%), 48,0% досліджуваних адекватно реагують на провокуючу поведінку співрозмовника, також 48,4% з них звертаються до співрозмовника з проханням, виражають співчуття та надають підтримку, а 75,2% вступають в контакт з іншими людьми, будучи відкритими до спілкування. Якщо підрахувати кількість «правильних» та «неправильних» відповідей відносно загальної кількості вибраних варіантів, стає очевидним, що у всіх респондентів переважає компетентний, впевнений і партнерський стиль поведінки.

Нами також було проведено діагностику по методиці «Діагностика комунікативної толерантності» за В. Бойко.

В таблиці 2.2. наведено показники середньоарифметичних значень прояву компонентів загальної комунікативної толерантності компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. Відповідно до методики, чим вищі показники, тим складніше респонденту налагодити ефективний процес спілкування і чим нижчий бал за 9 блоками, тим вище рівень загальної комунікативної толерантності.

Таблиця 2.2.

**Показники середньо-арифметичного значення прояву аспектів
комунікативної толерантності**

№	Аспекти комунікативної толерантності	Середнє арифметичне показників
1	Неприйняття/неприйняття індивідуальності іншого	7
2	«Я» як еталон при оцінюванні інших	10
3	Категоричність або негнучкість при оцінюванні інших	9
4	Невміння приховування або згладжувати ставлення до партнера по спілкуванню	7
5	Прагнення «перевиховати» свого співрозмовника	12
6	Прагнення «підігнати» партнера під себе	12
7	Невміння прощати іншим помилки	13
8	Нетерпимість до дискомфорту, який створюють інші	12
9	Невміння пристосовуватися до особистісних характеристик іншого	11
	Загальний рівень комунікативної толерантності (135 балів – максимальне число балів, які можна отримати)	$93:9=10,33$

В наступній таблиці (табл. 2.3.) у відсотковому співвідношенні прописані результати щодо рівнів прояву аспектів комунікативної толерантності та її загального показника.

Таблиця 2.3.

Рівні прояву толерантності (%)

№	Аспекти комунікативної толерантності	Рівні прояву (%)		
		Високий	Середній	Низький
1	Неприйняття/неприйняття індивідуальності іншого	23,7	68,	8,2
2	«Я» як еталон при оцінюванні інших	14,8	80,1	5,1

3	Категоричність або негнучкість при оцінюванні інших	18	74	8
4	Невміння приховування або згладжувати ставлення до партнера по спілкуванню	21	71	9
5	Прагнення «перевиховати» свого співрозмовника	8,2	83	8,8
6	Прагнення «підігнати» партнера під себе	19,4	76,8	3,8
7	Невміння прощати іншим помилки	22,5	70	7,5
8	Нетерпимість до дискомфорту, який створюють інші	23,1	67,8	9,1
9	Невміння пристосовуватися до особистісних характеристик іншого	18,5	71	10,5
	Загальний рівень комунікативної толерантності (135 балів – максимальне число балів, які можна отримати)	19,7	74,1	6,2

Із наведених даних в таблиці 2.3 ми можемо зробити висновок, що більшість респондентів проявляють середній рівень загальної толерантності, складається з показників етнічної, соціальної толерантності та толерантності як особистісної риси.

За методикою М. Шнайдера «Діагностика комунікативного контролю у спілкуванні» нами були отримані наступні результати (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Рівні комунікативного контролю у спілкуванні у здобувачів освіти

Рівні комунікативного контролю у спілкуванні	К-ть студентів	%
Високий	13	32,5
Середній	21	52,5
Низький	6	15

15% респондентів продемонстрували низький рівень комунікативного контролю, що свідчить про їх високу імпульсивність; їх поведінка не залежить від ситуації і не завжди корелює з реакціями оточуючих.

52,5% студентів виявили середній рівень комунікативного контролю. Такі студенти виявляють щире ставлення до інших, але стримують свої емоції, адаптуючи реакції до поведінки людей навколо.

32,5% респондентів мають високий рівень комунікативного контролю. Це студенти, які постійно регулюють свою поведінку та емоції під час спілкування.

За результатами дослідження методом М. Шнайдера, середній рівень комунікативного контролю виявився найбільш характерним для здобувачів освіти.

Застосувавши методику «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей» Б. Федоричина, ми мали на меті визначити індекс комунікативних та організаторських схильностей майбутніх викладачів правничих дисциплін. Результати нашого опитування представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості комунікативних і організаторських схильностей

Рівні	К-ть студентів	%
Дуже високий	6	15
Високий	6	15
Середній	16	40
Нижче середнього	8	20
Низький	4	10

За методикою КОС нами були отримані наступні результати:

- дуже високий рівень сформованості комунікативних і організаторських схильностей виявлено у 6 респондентів (15 %);
- високий рівень визначено у 6 здобувачів освіти (15 %);

- середній рівень сформовано у 16 респондентів (40 %);
- рівень нижче середнього виявлено у 8 здобувачів освіти (20 %);
- низький рівень сформованості комунікативних і організаторських схильностей спостерігається у 4 здобувачів освіти.

Результати дослідження, проведеного за методикою Б. Федоришина, показали, що комунікативні та організаторські схильності серед майбутніх викладачів правничих дисциплін варіюються від низького до дуже високого рівня. Більшість респондентів (40%) продемонстрували середній рівень сформованості цих схильностей. При цьому 30% студентів мають високий або дуже високий рівень (15% на кожен рівень), що свідчить про наявність значного потенціалу для розвитку лідерських і комунікативних якостей. Водночас 30% студентів показали нижчий рівень, що може вказувати на необхідність додаткового розвитку цих компетенцій у процесі навчання.

Таким чином, проведене дослідження вказує на різноманітність рівнів комунікативної компетентності серед майбутніх викладачів правничих дисциплін, зокрема на значний потенціал для розвитку компетентних і організаторських якостей, який потребує подальшого вдосконалення у процесі навчання.

2.2. Програма тренінгу формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін

Розробка тренінгу для формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін є важливою складовою їх професійної підготовки. Тренінг має на меті не лише покращити комунікативні навички здобувачів освіти, а й підготувати їх до ефективної педагогічної діяльності, що включає вміння вести дискусії, аргументувати свою точку зору, організовувати навчальні процеси та взаємодіяти з різними типами аудиторій.

Тренінг «Комунікація як інструмент викладача правничих дисциплін» розроблявся відповідно до таких принципів, які забезпечують ефективність

процесу навчання, розвиток комунікативних навичок та їх застосування в реальних ситуаціях, принципи:

1. Принцип інтерактивності. Тренінг орієнтований на активну участь кожного учасника. Це означає, що всі вправи, рольові ігри, дискусії та ситуаційні задачі спрямовані на залучення учасників до процесу навчання через взаємодію з іншими учасниками, тренером та матеріалами тренінгу.

2. Принцип практичної орієнтованості. Основна мета тренінгу – не просто передати знання, а допомогти майбутнім викладачам правничих дисциплін здобути навички, які вони зможуть одразу застосовувати у професійній діяльності. Це передбачає створення ситуацій, максимально наближених до реальних умов викладання, коли учасники тренінгу можуть вчитися через практику (рольові ігри, дебати, аналіз реальних кейсів).

3. Принцип диференціації. Кожен учасник має свої індивідуальні особливості спілкування, стилі комунікації та рівень компетентності. Тому тренінг передбачає диференційований підхід до навчання, який враховує рівень знань та умінь учасників. Програма дає можливість учасникам працювати на різних рівнях складності, від початкових вправ до складних рольових ігор та дискусій.

4. Принцип рефлексії. Процес рефлексії є важливим елементом тренінгу, оскільки він дозволяє учасникам оцінити власні досягнення і зробити висновки щодо розвитку їх комунікативних навичок. Рефлексія після кожної вправи чи модулю допомагає учасникам усвідомити свої сильні та слабкі сторони, визначити зони для подальшого розвитку та вдосконалення.

5. Принцип гнучкості та адаптивності. Структура тренінгу дозволяє варіювати вправи, змінювати порядок модулів та залучати різні методи в залежності від потреб та очікувань групи. Це дозволяє тренеру гнучко реагувати на хід тренінгу та забезпечувати максимальну ефективність навчання.

6. Принцип зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок є важливою складовою комунікативного процесу, оскільки він дозволяє учасникам коригувати свої дії,

покращувати навички та розвивати уміння в реальному часі. Цей принцип підтримує атмосферу взаємної підтримки і сприяє розвитку критичного мислення.

7. Принцип інклюзивності. Він сприяє розвитку комунікативних навичок не лише через практичні вправи, але й через розуміння різноманітних комунікаційних стилів, культурних і соціальних особливостей здобувачів освіти та колег, що є важливою складовою педагогічної діяльності викладача.

8. Принцип науковості. Програма враховує теоретичні аспекти комунікативної компетентності та використовує інноваційні методи навчання, які підтверджені науковими дослідженнями і практичним досвідом.

9. Принцип розвитку емоційної інтелігентності. Включає вправи на розвиток емоційної інтелігентності, таких як активне слухання, управління емоціями в складних ситуаціях, що є важливим для майбутнього викладача правничих дисциплін, особливо при роботі зі здобувачами освіти в стресових умовах або при організації дискусій.

10. Принцип взаємодії теорії та практики. Учасники отримують необхідні теоретичні знання щодо основ комунікації, аргументації, риторики, але також активно застосовують ці знання на практиці. Цей принцип допомагає учасникам усвідомити важливість теоретичних засад і застосовувати їх у реальних ситуаціях.

11. Принцип розвитку критичного мислення. Тренінг передбачає розвиток у майбутніх викладачів правничих дисциплін критичного мислення, що є необхідним для аналізу ситуацій, швидкого прийняття рішень та обґрунтованої аргументації. Учасники тренінгу навчаються не тільки доносити свою думку, а й аналізувати позиції інших, порівнювати їх, формувати висновки та пропонувати альтернативні рішення.

Ці принципи дозволяють тренінгу бути не тільки теоретичним, але й практично орієнтованим, адаптованим до реальних умов викладання правничих дисциплін, і сприяють розвитку необхідних компетенцій у майбутніх викладачів.

Мета тренінгу – формування та розвиток комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін через інтерактивні методи навчання, що включають рольові ігри, дебати, ситуаційні задачі, практичні вправи та зворотний зв'язок.

Завдання тренінгу:

1. Розвиток вміння вести конструктивні дискусії.
2. Формування навичок аргументації та переконання.
3. Покращення здатності до слухання і надання зворотного зв'язку.
4. Вміння адаптуватися до різних аудиторій (здобувачів освіти, колег, юристів).
5. Розвиток соціальних та емоційних компетенцій для ефективної педагогічної взаємодії.

Форма проведення. Навчання проводиться у формі тренінгу. При розробці програми основним завданням було синтезувати наявний матеріал по темі і зібрати найбільш ефективні методи і технології.

Методи. Під час проведення тренінгу застосовуються методи тренінгу навчання (необихевіоральний підхід), когнітивно-поведінкової терапії, гуманістичних традицій, гештальта.

Прийоми тренінгу:

1. Рольові ігри – для моделювання реальних ситуацій, що виникають в процесі викладання правничих дисциплін.
2. Дебати – для розвитку навичок аргументації та публічного виступу.
3. Ситуаційні задачі – для розвитку критичного мислення та адаптації до професійних умов.
4. Активне слухання – для поліпшення навичок взаємодії і розуміння потреб інших.
5. Зворотний зв'язок – для корекції і удосконалення комунікативних навичок.

Ресурси: презентації; сценарії для рольових ігор; технічне обладнання для запису дебатів і дискусій (за потреби); матеріали для рефлексії та зворотного зв'язку.

Інтеграційний підхід у навчанні дасть змогу глибше розглянути питання взаємодії в суспільстві та набути учасниками цінного досвіду в дослідженні як власної особистості, своїх переконань і звичок, так і навичок міжособистісної комунікації. Вони матимуть можливість побачити себе очима своїх одногрупників, пережити складні життєві ситуації, змодельовані на тренінгу, адекватно відреагувати на них, виразити свої емоції та обговорити актуальні питання – все це стане реальним під час тренінгу.

Програма тренінгу.

Вступна частина (15 хв.).

Знайомство учасників: коротке представлення кожного учасника тренінгу, їх очікування від заходу.

Визначення цілей та задач тренінгу: обговорення, що таке комунікативна компетентність і чому вона важлива для майбутніх викладачів правничих дисциплін.

Психологічний настрій: важливість розвитку емоційної інтелігентності та соціальних навичок у професійній діяльності викладача.

Модуль 1. Основи комунікації (30 хв.).

Теоретична частина: Розгляд основних складових комунікативної компетентності: вербальна та невербальна комунікація, активне слухання, переконання та аргументація.

Дискусія: Як ці компоненти проявляються в процесі викладання правничих дисциплін? Які труднощі виникають у педагогічній діяльності?

Практичні вправи:

Активне слухання: Учасники працюють у парах, один з них розповідає ситуацію з реального життя (наприклад, правову проблему), а інший повинен висловити своє розуміння і задати уточнювальні запитання.

Вправа на невербальну комунікацію Під час короткої ролі викладача учасники використовують невербальні методи впливу (міміка, жести), аби підсилити або змінити свою комунікацію.

Модуль 2. Рольові ігри: «Конфлікт у групі» (40 хв.).

Завдання: Створення ситуацій конфлікту у групі (наприклад, суперечка між здобувачами освіти, неуважність здобувачів освіти на лекції) та розв'язання їх шляхом ефективної комунікації.

Рольові ігри: Учасники діляться на групи і виконують різні ролі: викладач, здобувачі освіти, що сперечаються, активні і пасивні учасники конфлікту.

Обговорення: Як комунікація викладача могла б змінити результат ситуації? Які методи ефективної комунікації використовували учасники?

Модуль 3. Дебати: «Права людини і суспільний порядок» (40 хв.).

Завдання: Учасники будуть розподілені на дві групи і повинні підготувати аргументи за та проти певної юридичної проблеми (наприклад, конфлікт прав людини і державного контролю).

Дискусія: Ведення дебатів на юридичну тему дозволить учасникам відпрацювати навички аргументації, переконування, швидкого мислення та поваги до думки опонента.

Зворотний зв'язок: Після дебатів учасники надають зворотний зв'язок один одному щодо сильних і слабких сторін аргументації та презентації.

Модуль 4. Моделювання професійних ситуацій (30 хв.).

Завдання: Створення ситуацій, що відображають реальні аспекти педагогічної діяльності: організація лекції, проведення практичного заняття, робота з колегами, взаємодія з адміністрацією університету.

Рольові ігри: Учасники працюють у групах, де кожен має змоделювати ситуацію, яка може виникнути під час викладання правничих дисциплін.

Наприклад, ведення переговорів щодо розподілу навчальних годин, комунікація з колегами по питанням організації навчального процесу тощо.

Обговорення: Як кожен учасник відчував себе в ролі викладача? Як можна покращити комунікацію у подібних ситуаціях?

Заклучна частина. Рефлексія та зворотний зв'язок (20 хв.).

Підсумки. Обговорення, що кожен учасник взяв для себе з тренінгу. Як застосовувати отримані навички у навчанні та майбутній професійній діяльності.

Плани на майбутнє. Розробка плану подальшого розвитку комунікативної компетентності, визначення особистих цілей на наступний період.

Оцінка результатів тренінгу:

1. Самооцінка учасників: наприкінці тренінгу учасники заповнюють анкети самооцінки, де оцінюють власні зміни у комунікативних навичках.
2. Зворотний зв'язок від колег: учасники надають зворотний зв'язок один одному про те, як змінилися їх комунікативні стратегії після тренінгу.
3. Спостереження тренера: тренер спостерігає за участю здобувачів освіти у різних активностях і дає індивідуальні рекомендації.

Цей тренінг дозволить майбутнім викладачам правничих дисциплін розвинути важливі навички для успішної педагогічної діяльності, навчити їх ефективно комунікувати з різними групами та адаптувати стиль спілкування до умов навчання і роботи в юридичному середовищі.

2.3. Рекомендації із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки

Формування комунікативної компетентності є одним із ключових завдань у підготовці майбутніх викладачів правничих дисциплін, оскільки саме від їхніх навичок взаємодії з аудиторією залежить ефективність процесу навчання, а також успішне формування професійної юридичної культури. Методичні рекомендації щодо формування цієї компетентності повинні орієнтуватися на різноманітні аспекти педагогічного процесу, що включають як теоретичні, так і практичні компоненти.

1. Інтеграція комунікативних навичок у навчальний процес.

1.1. Включення комунікативних вправ у загальний навчальний план.

Одним із основних підходів до формування комунікативної компетентності є інтеграція комунікативних вправ у вже існуючі навчальні дисципліни. Використовувати практичні вправи для розвитку комунікативних навичок можна через:

- 1) Рольові ігри, симуляції судових засідань, переговорів, дебатів.
- 2) Моделювання реальних правових ситуацій, де здобувачі освіти повинні відпрацьовувати навички переконання, аргументації та вирішення конфліктів.
- 3) Організацію групових проектів, що сприяють розвитку навичок командної роботи, обговорення і прийняття колективних рішень.

1.2. Підвищення важливості активного слухання та зворотного зв'язку. Розвиток здатності до активного слухання, а також уміння надавати конструктивний зворотний зв'язок повинні бути окремими цілями на кожному етапі навчання. Це можна досягти через: використання дискусійних форматів, де студенти не тільки висловлюють свої думки, а й слухають позицію опонента; стимулювання зворотного зв'язку між студентами під час виконання групових завдань або після захисту курсових та дипломних робіт.

2. Методи формування комунікативної компетентності:

2.1. Застосування активних методів навчання. Використання методів, орієнтованих на активну участь здобувачів освіти у навчальному процесі, є необхідним для формування ефективної комунікації. До таких методів можна віднести:

- Дискусії та дебати: наукові дебати на правові теми розвивають аргументацію, критичне мислення і здатність відстоювати свою точку зору.
- Кейс-метод: розв'язання реальних або змодельованих правових задач дозволяє студентам застосовувати свої знання в контексті реальних ситуацій і вдосконалювати свої комунікативні навички.

– Рольові ігри та симуляції судових засідань: здобувачі освіти змінюють ролі, що дозволяє їм розвивати емпатію, вміння взаємодіяти з різними персонажами та розуміти складність правових ситуацій.

2.2. Створення умов для розвитку міжособистісної комунікації. Окрім формальних занять, важливо створювати умови для неформальної комунікації, що дозволить здобувачам освіти працювати над розвитку соціальних навичок. Наприклад: організація круглих столів, на яких студенти можуть обговорювати не тільки професійні, а й соціальні аспекти юридичної практики; проведення тренінгів, семінарів та конференцій, де майбутні викладачі зможуть презентувати свої ідеї та спілкуватися з колегами та фахівцями з інших сфер.

3. Особистісно-орієнтований підхід.

3.1. Адаптація навчальних методів до індивідуальних потреб здобувачів освіти. Використання особистісно-орієнтованих методів дозволить враховувати різні стилі навчання студентів, їхні інтереси та особистісні якості. Це може бути реалізовано через:

– розробку індивідуальних навчальних завдань, що стимулюють розвиток комунікативних навичок з урахуванням рівня розвитку кожного здобувача освіти;

– забезпечення можливості для самовираження здобувачів освіти через участь у відкритих лекціях, дебатах, а також підготовку і ведення міні-курсів проєктів.

3.2. Психологічна підтримка. Врахування психологічних аспектів навчання є важливим елементом при формуванні комунікативної компетентності. Для цього варто проводити:

– спеціалізовані тренінги з розвитку емоційної компетентності, здатності до самоконтролю та емпатії, що сприяють поліпшенню міжособистісних відносин;

– розвиток навичок конструктивного реагування на стресові ситуації через тренування в умовах, максимально наближених до реальних професійних ситуацій.

4. Моделювання реальних професійних ситуацій.

4.1. Створення умов для тренування навичок міжособистісної взаємодії в правовій сфері. Один із ключових елементів підготовки майбутніх викладачів правничих дисциплін полягає в змоделюванні реальних професійних ситуацій: здобувачі освіти повинні брати участь у симуляціях правових процесів, де вони можуть розвивати навички публічних виступів, аргументації, переконання і протидії маніпуляціям; під час тренінгів з розвитку навичок ведення переговорів здобувачі освіти повинні навчитися не тільки давати відповідь, але й слухати опонента, приймати його позицію або шукати компроміси.

4.2. Включення професійних стейкхолдерів у навчальний процес. Залучення практикуючих юристів, суддів, адвокатів та інших фахівців до навчального процесу через гостьові лекції, майстер-класи, рольові ігри або дебати дозволяє здобувачам освіти побачити реальні умови комунікації у правовій сфері та зрозуміти її тонкощі.

5. Оцінка та моніторинг розвитку комунікативної компетентності.

5.1. Визначення критеріїв оцінки. Оцінювання розвитку комунікативної компетентності повинно охоплювати як процеси, так і результати. Важливими критеріями можуть бути:

- здатність до ефективного слухання і надання конструктивного зворотного зв'язку;
- вміння адекватно реагувати на конфліктні ситуації;
- аргументація та переконання в публічних виступах;
- здатність до створення довірчої атмосфери в групі.

5.2. Залучення самотійної рефлексії. Оцінювання комунікативних навичок повинно включати елементи саморефлексії, де здобувачі освіти самотійно аналізують свої сильні та слабкі сторони в комунікації, що дозволяє коригувати власний стиль взаємодії з іншими.

Підготовка майбутніх викладачів правничих дисциплін до ефективної комунікації є комплексним завданням, що передбачає впровадження інтерактивних методів навчання, адаптацію програм до індивідуальних потреб

студентів, а також тісну взаємодію з професіоналами з реальної правової практики. Важливо, щоб методика формування комунікативної компетентності була інтегрована у всі етапи навчання, що дозволяє майбутнім викладачам не тільки засвоїти правові знання, але й стати ефективними комунікаторами в своїй педагогічній діяльності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи ми проаналізували та обґрунтували результати проведеного опитування 40 здобувачів освіти юридичного факультету спеціальності «Право» з метою вивчення рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки. На основі результатів дослідження ми розробили програму тренінгу формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. На основі результатів аналізу наукової літератури та діагностики рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки ми розробили рекомендації із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

ВИСНОВКИ

Комунікативна компетентність є важливою складовою професійної підготовки майбутніх викладачів правничих дисциплін. Вона є інтегрованим і комплексним явищем, що об'єднує знання, вміння, навички, розуміння особистості, показники загальної культури та здатність ефективно спілкуватися з іншими людьми. Основними умовами для розвитку комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін є належне організаційно-методичне забезпечення навчального процесу, професійна компетентність і педагогічна майстерність викладачів, а також створення мотиваційної основи для активної участі здобувачів освіти у навчанні технології компетентного спілкування.

Педагогічні умови формують у майбутніх викладачів правничих дисциплін не лише комунікативні навички, а й професійну етику, здатність до аргументації і переконування, а також готовність до активної участі у процесі навчання. Це дозволяє їм стати кваліфікованими та ефективними педагогами, готовими до викладання і взаємодії з учнями та колегами у реальних професійних умовах.

У результаті проведеного дослідження було виявлено різні рівні сформованості комунікативної компетентності серед майбутніх викладачів правничих дисциплін. За результатами тесту «Комунікативні вміння» Л. Міхельсона більшість респондентів демонструють компетентну поведінку в ситуаціях, що вимагають реагування на несправедливу критику, провокуючу поведінку або вираження підтримки, що свідчить про високий рівень комунікативних умінь. Однак у деяких ситуаціях, таких як надання знаків уваги (компліментів), переважають залежний і агресивний типи комунікативної поведінки.

Діагностика комунікативної толерантності показала, що більшість респондентів демонструють середній рівень толерантності, що вказує на схильність до більш гнучкого ставлення до різних особистостей, але з певними труднощами у налагодженні ефективного спілкування в умовах стресу або

дискомфорту. Результати тесту «Комунікативний контроль» виявили, що найбільша частина студентів (52,5%) має середній рівень комунікативного контролю, що вказує на здатність до адаптації своїх реакцій у спілкуванні, але з певною стриманістю в емоційних проявах. Щодо рівнів комунікативних і організаторських схильностей, то більшість респондентів показали середній рівень цих компетенцій, що є свідченням наявності значного потенціалу для розвитку лідерських якостей у майбутньому.

На основі результатів дослідження ми розробили програму тренінгу формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін. На основі результатів аналізу наукової літератури та діагностики рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки нами було розроблено рекомендації із формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів правничих дисциплін у процесі фахової підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kisel O., Dubskikh A., Lomakina Y., Butova A., Potrikeeve E. Differentiated approach as a factor on development of students professional communicative competence. *Amazonia Investiga*. 2019. №. 19(8). P. 287-297.
2. Айзенбарт М.М. Сутність поняття «Соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/1.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Аронов Я. Професійна культура юриста та її значення у юридичній практиці: дисерт. ... наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». К., 2020. 223 с.
4. Бабаченко Н. Зміст і структура соціокомунікативної компетентності публічного службовця. *Аспекти публічного управління*. 2025. № 13(1). С. 114-121.
5. Бабій А., Турлюк С. Комунікативна компетентність – основа професійної діяльності спеціаліста. *Молодий вчений*. 2023. № 1.1 (113.1). С. 1-5.
6. Бевз В., Главник О. Основні положення щодо проведення тренінгів. URL: <http://osvita.ua/school/method/technol/598/> (дата звернення: 25.05.2025).
7. Беньковська Н.Б. Педагогічна інтроспекція категорії «комунікативна компетентність» у ракурсі підготовки майбутніх офіцерів. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. Вип. 2. С. 31-35.
8. Білавич Г.В., Багрій М.А., Гречаник Н.Ю., Гнатишин С.І. Формування комунікативної компетентності здобувачів. *Медична освіта*. 2023. № 4(22). С. 77-81.
9. Білоус Ю.Д. Медіація як складова комунікативної компетентності у підготовці правників. *Медіація & Університети 1.0*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15 листопада 2024р., Чернівці)/редкол.: Амелічева Л., Гаврилюк Р., Горецька Х., Романадзе Л. та ін. Чернівці: 2024. 520 с. С.73-75.

10. Білоусов А.В. Сутність і структура феномену «професійно-комунікативна компетентність» майбутніх дільничних офіцерів поліції. *Теорія і методика професійної освіти*. 2023. № 65. С. 119-124.
11. Блинова О.Є., Мойсеєнко В.В. Асертивність як чинник комунікативної компетентності студентів. *Scientific Journal Virtu*. 2020. № 40. С. 36-39.
12. Бобко Л., Мазурик А. Формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки юриста. *Молодий вчений*. 2022. № 11 (111). С. 67-71.
13. Бобко Л.О. Хомутецький Д.С., Бойда А.В. Комунікативний аспект професійної діяльності юриста. *Молодий вчений*. 2020. № 3. С. 287-290.
14. Волкова Н.П., Лебідь О.В. Формування комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Педагогічні науки. 2020. № 2 (20). С. 168-179.
15. Воловик Л.М., Черноштан Т.М., Ковальська К.В., Мічуда В.В. Формування фахових компетентностей як сучасна вимога підготовки здобувачів вищої освіти до професійної діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 79, Том 1. С. 53-58.
16. Гавриляк Л.С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Науковий журнал «ЛОГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 3. С. 70-73.
17. Гарань Н.С., Сипченко О.М., Чернякова О.В., Гончарова Н.В. Веб-квест технології у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2021. № 1 (100). С. 25-34.
18. Горлова Л. Інноваційні методи вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх юристів в процесі фахової підготовки. *Педагогічні науки*. 2023. № 81. С. 93-95.

19. Горлова Л. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. *Витоки педагогічної майстерності*. 2021. Вип. 28. С. 32-36.
20. Грабовенко Н.В. Розвиток комунікативної компетентності у державних службовців як елемент їх професійного зростання в умовах цифрової трансформації. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 34. С. 15-20.
21. Житнухіна К., Дрига В. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійної підготовки сучасного фахівця. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 5(23). С. 843-851.
22. Задорожна М.В. Основні педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_03_2020/pdf/33.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
23. Ілійчук Л. В. Особливості використання тренінгових технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Сучасний рух науки : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 3-4 жовт. 2019 р.)*. Дніпро, 2019. Т.1. С. 730-735.
24. Короткова Ю. Формування міжкультурної компетентності майбутніх юристів під час базової підготовки в закладі вищої освіти. *Освітологічний дискурс*. 2019. № 3-4 (26-27). С. 48-60.
25. Крашеніннікова Т.А. Комунікативна компетенція працівника національної поліції: навчаль. посіб. Дніпро: Адверта, 2017. 107 с.
26. Макеева О., Єфременюк І. Комунікативна компетентність працівників правоохоронних органів. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 3(68). С. 66-72.
27. Методика «Діагностика комунікативної толерантності (В.В. Бойко)». URL: <https://studfile.net/preview/8889783/page:21/> (дата звернення: 20.05.2025).

28. Методика діагностики комунікативного контролю (за М. Шнайдером). URL: <https://studfile.net/preview/5186358/page:42/> (дата звернення: 20.05.2025).

29. Методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни «Соціальні комунікації в управлінні» для студентів всіх спеціальностей заочної форми навчання / Укладач: О.М. Шеломовська. Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2015. 40 с. С. 18-25 <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-15-mzs108.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).

30. Назарян Р.С., Хмиз Т.Г., Кузина В.В. Теоретичні засади процесу формування комунікативної компетентності студентів-медиків. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2020. Том 17, Вип. 4 (60). Частина 2. С. 303-311.

31. Насіленко Л. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі вивчення спеціальних дисциплін. URL : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/hamanyuk,+20.pdf> (дата звернення: 15.06.2025).

32. Носовець Н.М., Пашко Т.О. Зміст і структура комунікативної компетентності майбутнього вчителя технологій. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Nosovets+N.&+Pashko+T..pdf> (дата звернення: 25.04.2025).

33. Почтарьов С.О. Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Економічний вісник університету* : зб. наук. пр. учених та аспірантів [голов. ред. Л. О. Мармуль]. Переяслав (Київ. обл.). 2022. Вип. 52. С. 19-22.

34. Прищепа С.М. Комунікативна компетентність як основа професіоналізму викладача закладу вищої освіти. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 3 (21). С. 887-893.

35. Прокопів Л., Сидорук О., Васишин Н., Сидорук Т. Формування комунікативної компетентності професійної підготовки бакалавра права в закладах вищої освіти України. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 7(41). С. 476-478.

36. Семеног О.М. Професійна комунікативна підготовка майбутніх юристів : теорія і практика : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. 324 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/1/prof-komunik_pidgotovka_yuristiv_semenog_nasilenko!!!!.pdf (дата звернення: 03.05.2025).

37. Сипченко О., Гарань Н., Бойко І. Комунікативна компетентність викладача як важлива складова професіоналізму. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2022. №. 2 (102). С. 26-35.

38. Ситуаційна методика навчання: теорія в практика / упоряд. О. Сидоренко, В. Чуба. К.: Центр інновацій та розвитку, 2021. 256 с.

39. Сливка С.С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект). Львів: Світ, 2020. 336 с.

40. Стежко С.О., Кондратенко Н.Ю. Теоретичні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 3. С 40-44.

41. Суханова Д.С. Юридична майстерність: американський підхід до підготовки майбутніх працівників. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 4. С. 50-53.

42. Тест «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей» (за Б.О. Федоришиним). URL: https://career.vntu.edu.ua/ukr/index.php?option=com_content&view=article&id=1358:otsinka-komunikatyvnykh-i-orhanizatorskykh-zdibnostei-2&catid=37&Itemid=906 (дата звернення: 20.05.2025).

43. Токарська А.С., Балинська О.М. Проблеми формування та реалізації комунікативної компетентності правника/правоохоронця. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 29-34.

44. Турчинова А. М Емоційний інтелект як фактор розвитку комунікативної компетентності особистості. *Проблеми та перспективи*

забезпечення цивільного захисту: матеріали міжнародної науковопрактичної конференції молодих учених. Харків: НУЦЗУ, 2020. С. 220-221.

45. Федорчук В.М., Федорчук В.В., Комарніцька Л.М. Тренінг комунікативної компетентності: практикум. Кам'янець-Подільський : Вид. ПП Зволейко Д. Г., 2021. 176 с.

46. Формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти: монографія / Богдан Ж., Серeda Н., Солодовник Т. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 262 с.

47. Черезова І.О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. URL : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/nvkhp_2014_1\(1\)_20%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/nvkhp_2014_1(1)_20%20(2).pdf) (дата звернення: 29.04.2025).

48. Чубінська Н., Скочиляс А. Структура індивідуального стилю професійної майстерності майбутніх викладачів правових дисциплін. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 9 (43). С. 469-476.

49. Шевченко С.В., Фалько Н.М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Габітус*. 2020. Вип.18. Т. 2. С. 143-148.

50. Шевчук О.М. Професійна комунікативна компетентність студентів закладів вищої юридичної освіти: науково-термінологічний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 348-351.

51. Шевчук О.М. Професійна комунікативна компетентність студентів закладів вищої юридичної освіти: типологічні компоненти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 341-344.

52. Якимчук М.Ю., Шнайдер А.О. Комунікативна компетентність як складова професійної діяльності працівника поліції. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2(22). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20ymydp.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Діагностика комунікативної толерантності» (В.В. Бойко)

Дана методика дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками – неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по спілкуванню тощо.

Інструкція: міру згоди з судження потрібно висловлювати наступним чином:

- 0 бал – зовсім невірно;
- 1 бал – вірно до певної міри;
- 2 бали – вірно значною мірою;
- 3 бали – вірно найвищою мірою.

Блок 1. Перевірте себе: наскільки ви здатні приймати чи не приймати індивідуальності (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Повільні люди зазвичай діють мені на нерви	
2.	Мене дратують метушливі, непосидючі люди	
3.	Галасливі дитячі ігри терплю досить важко	
4.	Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості зазвичай діють на мене негативно	
5.	Бездоганний у всіх відношеннях людина насторожила б мене	

Блок 2. Перевірте себе: чи немає у вас тенденції оцінювати людей, виходячи з власного «Я» (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Мене зазвичай виводить з рівноваги некмітливий співрозмовник	
2.	Мене дратують любителі поговорити	
3.	Я обтяжувався б розмовою з байдужим для мене попутником в поїзді, літаку, якби він проявив ініціативу	
4.	Я обтяжувався б розмовою з байдужим для мене попутником в поїзді, літаку, якби він проявив ініціативу	

5.	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж у мене	
----	---	--

Блок 3. Перевірте себе: якою мірою категоричні або незмінні ваші оцінки на адресу оточуючих (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Сучасна молодь викликає неприємні почуття своїм зовнішнім виглядом (зачіска, косметика, одяг).	
2.	Молодь зазвичай виробляє враження безкультурної групи осіб	
3.	Представники деяких національностей в моєму оточенні відверто несимпатичні мені.	
4.	Є тип чоловіків (жінок), який я не можу терпіти	
5.	Терпіти не можу ділових партнерів з низьким професійним рівнем	

Блок 4. Перевірте себе: якою мірою ви вмієте приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некоммунікбельними якостями людей (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Вважаю, що на грубість треба відповідати тим же	
2.	Мені важко приховати, якщо людина чимось неприємний	
3.	Мене дратують люди, які в суперечці настояти на своєму	
4.	Мені неприємні самовпевнені люди	
5.	Зазвичай мені важко втриматися від зауваження на адресу озлобленого або нервового людини, який штовхається в транспорті.	

Блок 5. Перевірте себе: чи є у вас схильність переробляти і перевиховувати когось (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Я маю звичку повчати оточуючих	
2.	Невиховані люди обурюють мене	
3.	Я часто ловлю себе на тому, що намагаюся виховувати когось-небудь	
4.	Я за звичкою постійно роблю кому-небудь зауваження	
5.	Я люблю командувати близькими	

Блок 6. Перевірте себе: якою мірою ви схильні підлаштовувати когось під себе, робити їх зручними для себе (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Мене дратують люди похилого віку, коли вони в годину пік виявляються в міському транспорті або в магазинах	
2.	Жити в номері готелю зі сторонньою людиною для мене просто катування	
3.	Коли партнер не погоджується в чомусь з моєї правильною позицією, то зазвичай це дратує мене	
4.	Я проявляю нетерпіння, коли мені заперечують	
5.	Мене дратує, якщо партнер робить щось по своєму, не так, як мені того хочеться	

Блок 7. Перевірте себе: чи властива вам така тенденція поведінки (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Зазвичай я сподіваюся, що моїм кривдникам дістанеться по заслугах	
2.	Мене часто дорікають в буркотливості.	
3.	Я довго пам'ятаю образи, завдані мені тими, кого я ціную або поважаю	
4.	Не можна прощати товаришам по службі безтактні жарти	
5.	Якщо діловий партнер ненавмисно зачепить моє самолюбство, то я на нього проте ображуся	

Блок 8. Перевірте себе: якою мірою ви терпимі до дискомфортних станів оточуючих (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Я засуджую людей, які плачуться в чужу жилетку	
2.	Внутрішньо я не схвалюю колег (приятелів), які при нагоді розповідають про свої хвороби	
3.	Я намагаюся йти від розмови, коли хто-небудь починає скаржитися на своє сімейне життя	
4.	Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповіді друзів (подруг)	
5.	Іноді мені подобається позлити кого-небудь з рідних і друзів	

Блок 9. Перевірте себе: які ваші адаптаційні можливості у взаємодії з людьми (ступінь згоди з судженнями оцінюйте від 0 до 3 балів).

№	Твердження	Оцінка
1.	Зазвичай мені важко йти на поступки партнерам	
2.	Мені важко знаходити спільну мову з людьми, у яких поганий характер	
3.	Зазвичай я насилу пристосовуюся до нових партнерів по спільній роботі	
4.	Я уникаю підтримувати відносини з дещо дивними людьми	
5.	Зазвичай я з принципу наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер прав	

Обробка та інтерпретація результатів тесту полягає в тому, що твердження відображають певні поведінкові характеристики, які свідчать про низький рівень загальної комунікативної толерантності. Необхідно підрахувати загальну суму балів за всіма ознаками та зробити висновок: чим вища кількість балів, тим нижчий рівень комунікативної толерантності. Максимальна кількість балів – 135 – вказує на абсолютну нетерпимість до оточуючих, що, ймовірно, неможливо для здорової особистості. Аналогічно, отримати нуль балів також неможливо, оскільки це б означало абсолютну терпимість до всіх типів партнерів у будь-яких ситуаціях.

Важливо звернути увагу на те, за якими з 9 запропонованих поведінкових ознак людина має високі оцінки (від 0 до 15 балів). Чим більше балів за конкретною ознакою, тим менша терпимість особи до інших у цьому аспекті взаємодії. І навпаки, чим менше балів за ті чи інші ознаки, тим вищий рівень загальної комунікативної толерантності в контексті цих аспектів відносин. Отримані результати дозволяють виявити основні тенденції у взаємодії з партнерами, хоча в реальному, живому спілкуванні людина проявляється набагато яскравіше і різноманітніше.

Методика «Діагностика комунікативного контролю (М. Шнайдер)»

Даний тест містить 10 запитань, на які респонденти відповідають згодою чи незгодою, оцінюючи вербальні та невербальні дії комунікатора, що відображають розподіл контролю між учасниками комунікації.

За М. Шнайдером, люди з високим рівнем комунікативного контролю постійно стежать за собою, добре знають, як потрібно поводитися, та ефективно керують своїми емоціями. Однак їм важко бути спонтанними у вираженні своїх почуттів, і вони не люблять непередбачуваних ситуацій. Натомість люди з низьким рівнем комунікативного контролю є відкритими та безпосередніми, але можуть здаватися оточуючим занадто прямолінійними або нав'язливими.

Інструкція. Уважно перечитайте 10 висловлювань, які відображають реакції на деякі ситуації у спілкуванні. У відповідності до власного переконання дайте оцінку кожному висловлюванню: правильне «+», неправильне «-».

Текст із висловлюваннями:

1. Мені здається, що важко наслідувати інших людей.
2. Я міг би покривлятися, щоб звернути увагу оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям інколи здається, що мої переживання більш глибокі, ніж це є насправді.
5. В компанії я рідко опиняюсь в центрі уваги.
6. В різних ситуаціях у спілкуванні з іншими людьми я часто поводжусь по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому щиро упевнений.
8. Щоб досягти успіхів у справах та у відносинах з людьми, я часто буваю саме таким, яким мене хочуть бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не терплю.

10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Підрахунок результатів: по одному балу нараховується за відповіді «Н» на 1, 5, 7 висловлювання, та за відповідь «В» – на решту.

Інтерпретація результатів:

0-3 бали. У Вас низький комунікативний контроль. Ваша поведінка рівномірна (однакова) незалежно від ситуації. Ви здатні до щирого розкриття в спілкуванні. Дехто вважає Вас «невигідним» у спілкуванні через Вашу прямотинність.

4-6 балів. У Вас середній комунікативний контроль. Ви щирі, але стримані у своїх емоціях, у своїй поведінці зважаєте на оточуючих людей.

7-10 балів. У Вас високий комунікативний контроль. Ви легко вживаєтеся у будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, невимушено себе почуваете та здатні передбачити врюження, яке справляєте на оточуючих.

У висновках характеризується ступінь комунікативного самоконтролю підлітка та наводяться психологічні рекомендації по забезпеченню процесу формування навичок саморегуляції у спілкуванні студентів.

*Додаток В***Тест-опитувальник «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей» (за Б.О. Федоришиним)**

Інструкція: Вам потрібно відповісти на всі запропоновані питання. Вільно висловлюйте свою думку з кожного питання і відповідайте так: якщо ваша відповідь на питання позитивна (Ви згодні), то у відповідній клітині листа відповідей поставте плюс, якщо ж ваша відповідь негативна (Ви не згодні) – поставте знак мінус.

Стежте, щоб номер питання і номер клітини, куди Ви записуєте свою відповідь, співпадали. Майте на увазі, що питання мають загальний характер і не можуть містити всі необхідні подробиці. Тому уявіть собі типові ситуації і не замислюйтеся над деталями. Не слід витрачати багато часу на обдумування, відповідайте швидко. Можливо, на деякі питання Вам буде важко відповісти. Тоді спробуйте дати ту відповідь, яку Ви вважаєте переважною. При відповіді на будь-яке з цих питань звертайте увагу на перші слова. Ваша відповідь повинна бути точно узгоджена з ними. Відповідаючи на питання, не прагніть справити свідомо приємне враження. Важлива не конкретна відповідь, а сумарний бал по серії питань.

Опитувальник

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до ухвалення ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує відчуття образи, заподіяне Вам кимось з Ваших товаришів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що створилася?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися суспільною роботою?
7. Чи вірно, що Вам приємніше і простіше проводити більшість часу з книгами або за яким-небудь іншим заняттям, чим з людьми?
8. Якщо виникли які-небудь перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас за віком?
10. Чи любите Ви придумувати й організовувати з своїми товаришами різні ігри і розваги?

11. Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви добиватися, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?
15. Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
16. Чи вірно, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
19. Чи дратує Вас навколишні люди і чи хочеться Вам побути одному?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомих для Вас обставинах?
21. Чи подобається Вам постійно перебувати серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити почату справу?
23. Чи переживаєте Ви почуття утруднення, незручності, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви стомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при розв'язанні питань, що зачіпають інтереси Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
28. Чи вірно, що Ви рідко прагнете до доказу своєї правоти?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам нескладно внести пожвавлення до малознайомої компанії?
30. Чи берете Ви участь у суспільній роботі школи?
31. Чи прагнете Ви обмежити круг своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи вірно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому Вам компанію?
34. Чи охоче Ви організовуєте різні заходи для своїх товаришів?

35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе досить упевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?

36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37. Чи вірно, що у Вас багато друзів?

38. Чи часто опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?

39. Чи часто Ви бентежитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Під час обробки результатів слід зіставити відповіді з дешифратором і порахувати кількість збігів окремо за комунікативними й організаторськими здібностями.

Лист відповідей

1		2		3		4	
5		6		7		8	
9		10		11		12	
13		14		15		16	
17		18		19		20	
21		22		23		24	
25		26		27		28	
29		30		31		32	
33		34		35		36	
37		38		39		40	

Дешифратор

Схильності	Відповіді	Номери питань
Комунікативні	(+) так	1,5, 9,13,17,21,25,29, 33,37
	(-) ні	3,7,11,15,19,23,27,31,35,39
Організаторські	(+) так	2,6,10,14,18,22,26,30,34,38
	(-) ні	4,8,12,16,20,24,28,32,36,40

Опрацювання результатів. Порівняйте відповіді з дешифратором і відслідкуйте кількість збігів окремо за комунікативними й організаторськими здібностями.

Потім необхідно обчислити оцінні коефіцієнти комунікативних (КК) і організаторських (Ко) здібностей, як співвідношення кількості співпадаючих відповідей за комунікативними (КХ) і організаторськими нахилами (ОХ) до максимально можливої кількості збігів (20), за формулами:

$$KK = KX/20 \text{ і } KO = OX/20$$

Для якісної оцінки результатів необхідно зіставити отримані коефіцієнти зі шкальними оцінками.

Шкала оцінок комунікативних і організаторських схильностей

К	КО	Шкальна оцінка
0,10 – 0,45	0,20 – 0,55	1
0,46 – 0,55	0,56 – 0,65	2
0,56 – 0,65	0,66 – 0,70	3
0,66 – 0,75	0,71 – 0,80	4
0,76 – 1,00	0,81 – 1,00	5

При аналізі отриманих результатів необхідно враховувати такі показники:

Респондент, який отримав оцінку 1, має вкрай низький рівень прояву організаторських або комунікативних схильностей.

Респондент, який отримав оцінку 2, має комунікативні й організаторські нахили на рівні, нижче середнього. Не прагне спілкування, відчуває себе скучно в новій компанії, вважає за краще проводити час наодинці з собою, обмежує свої знайомства, зазнає труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступі перед аудиторією, погано орієнтується в незнайомій ситуації, не відстоює свою думку, важко переживає образи. Прояв ініціативи в суспільній діяльності вкрай занижений, в багатьох справах він вважає за краще уникати ухвалення самостійних рішень.

Респондент, який отримав оцінку 3, має середній рівень організаторських і комунікативних нахилів. Прагне до контактів з людьми, не обмежує круг своїх знайомств, відстоює свою думку, планує свою роботу. Проте потенціал цих схильностей не відрізняється високою стійкістю.

Респондент, який отримав оцінку 4, належить до групи з високим рівнем проявлення комунікативних і організаторських нахилів. Не губиться в новій обстановці, швидко знаходить друзів, постійно прагне розширити круг своїх знайомств, займається громадською діяльністю, допомагає близьким, друзям, проявляє ініціативу в спілкуванні, із задоволенням бере участь в організації суспільних заходів, здатен ухвалити самостійне рішення у важкій ситуації.

Респондент, який отримав оцінку 5, має дуже високий рівень виявлення комунікативних і організаторських здібностей. Активно прагне до організаторської і комунікативної діяльності, відчуває в ній потребу. Швидко орієнтується у важких ситуаціях, невимушено поводить себе в новому колективі.

У важливій справі або скрутній ситуації, що створилася, вважає за краще ухвалювати самостійне рішення, відстоює свою думку і добивається, щоб вона була прийнята товаришами. Може внести пожвавлення до незнайомої компанії, любить організовувати різні ігри, заходи, наполегливий в діяльності, яка його привертає. Сам шукає такі справи, що задовольняли б його потреби в комунікативній і організаторській діяльності.

Слід зазначити, що методика констатує лише наявний рівень розвитку комунікативних і організаторських схильностей в даний період розвитку особи. Вони не залишаються незмінними в процесі подальшого розвитку людей. За наявності мотивації, цілеспрямованості і належних умов діяльності дані схильності можуть розвиватися.

Тест комунікативних умінь (Л. Міхельсон)

Мета: Визначення рівня комунікативної компетентності і якості сформованості основних комунікативних умінь.

Інструкція: Опитувальник містить опис 27 комунікативних ситуацій. До кожної ситуації пропонується 5 можливих варіантів поведінки. Уважно прочитайте кожну з описаних ситуацій і виберіть один варіант поведінки в ній. Це має бути найбільш характерна для Вас поведінка, те, що Ви дійсно робите в таких випадках, а не те, що, по-вашому, слід було б робити.

Не можна вибирати два або більше варіантів або приписувати варіант, не зазначений в опитувальнику.

Тестовий матеріал.

1. Хто-небудь говорить Вам: «Мені здається, що Ви чудова людина». Ви зазвичай в подібних ситуаціях:

- а) Говорите: «Ні, що Ви! Я таким не є».
- б) Говорите з посмішкою: «Спасибі, я дійсно людина видатна».
- в) Говорите: «Спасибі».
- г) Нічого не говорите і при цьому червонієте.
- д) Говорите: «Так, я думаю, що відрізняюся від інших і в кращу сторону».

2. Хто-небудь здійснює дію або вчинок, які, на Вашу думку, є чудовими.

У таких випадках Ви зазвичай:

- а) Поступаєте так, як якщо б ця дія не була настільки чудовою, і при цьому говорите: «Нормально»
- б) Говорите: «Це було чудово, але я бачив результати трохи краще».
- в) Нічого не говорите.
- г) Говорите: «Я можу зробити набагато краще».
- д) Говорите: «Це дійсно чудово!»

3. Ви займаєтеся справою, яка Вам подобається, і думаєте, що вона у Вас виходить дуже добре. Хто-небудь говорить: «Мені це не подобається!» Зазвичай в таких випадках Ви:

- а) Говорите: «Ви - дурень!»
- б) Говорите: «Я все ж думаю, що це заслуговує гарної оцінки».
- в) Говорите: «Ви праві», хоча насправді не згодні з цим.
- г) Говорите: «Я думаю, що це видатний рівень! Що Ви в цьому розумієте».
- д) Відчуваєте себе скривдженим і нічого не говорите у відповідь.

4. Ви забули взяти з собою якийсь предмет, а думали, що принесли його, і хтось говорить Вам: «Ви такий тюхтій! Ви забули б і свою голову, якби вона не була прикріплена до плечей». Зазвичай Ви у відповідь:

а) Говорите: «У будь-якому випадку, я розумніше за Вас! Крім того, що Ви в цьому розумієте!».

б) Говорите: «Так, Ви праві. Іноді я веду себе як тюхтій.».

в) Говорите: «Якщо хто-небудь тюхтій, то це Ви».

г) Говорите: «У всіх людей є недоліки. Я не заслуговую такої оцінки тільки за те, що забув щось.».

д) Нічого не говорите або взагалі ігноруєте цю заяву.

5. Хто-небудь, з ким Ви домовилися зустрітися, запізнився на 30 хвилин, і це Вас засмутило, причому людина ця не дає жодних пояснень своєму запізненню. У відповідь Ви зазвичай:

а) Говорите: «Я засмучений тим, що Ви змусили мене стільки чекати».

б) Говорите: «Я все думав, коли ж Ви прийдете».

в) Говорите: «Це був останній раз, коли я змусив себе чекати Вас».

г) Нічого не говорите цій людині.

д) Говорите: «Ви ж обіцяли. Як Ви сміли так спізнюватися!»

6. Вам потрібно, щоб хто-небудь зробив для Вас одну річ. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Нікого ні про що не просите.

б) Говорите: «Ви повинні зробити це для мене».

в) Говорите: «Не могли б Ви зробити для мене одну річ?», після цього пояснюєте суть справи.

г) Злегка натякаєте, що Вам потрібна послуга цієї людини.

д) Говорите: «Я дуже хочу, щоб Ви зробили це для мене».

7. Ви знаєте, що хтось відчуває себе засмученим. Зазвичай в таких ситуаціях Ви:

а) Говорите: «Ви виглядаєте засмученими. Чи не можу я допомогти?»

б) Перебуваючи поряд, не заводите розмови про його стан.

в) Говорите: «У Вас якась неприємність?»

г) Нічого не говорите і залишаєте цю людину наодинці з собою.

д) Сміючись говорите: «Ви просто як велика дитина!»

8. Ви відчуваєте себе засмученим, а хто-небудь говорить: «Ви виглядаєте засмученими». Зазвичай в таких ситуаціях Ви:

а) Негативно качаєте головою або ніяк не реагуєте.

б) Говорите: «Це не Ваша справа!»

в) Говорите: «Так, я трохи засмучений. Спасибі за участь».

г) Говорите: «Дарма».

д) Говорите: «Я засмучений, залиште мене одного».

9. Хто-небудь засуджує Вас за помилку, яку зробив інший. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Ви збожеволіли!»

б) Говорите: «Це не моя вина. Цю помилку зробив хтось інший.»

в) Говорите: «Я не думаю, що це моя вина».

г) Говорите: «Залиште мене у спокої, Ви не знаєте, що Ви говорите».

д) Приймаєте свою провину або не кажете нічого.

10. Хто-небудь просить Вас зробити що-небудь, але Ви не знаєте, чому це повинно бути зроблено. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите: «Це не має ніякого сенсу, я не хочу це робити».

б) Виконуєте прохання і нічого не говорите.

в) Говорите: «Це дурість; я не збираюся цього робити».

г) Перш ніж виконати прохання, говорите: «Поясніть, будь ласка, чому це повинно бути зроблено».

д) Говорите: «Якщо Ви цього хочете ...», після чого виконуєте прохання.

11. Хтось говорить Вам, що на його думку, те, що Ви зробили, чудово. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Так, я, зазвичай, це роблю краще, ніж більшість інших».

б) Говорите: «Ні, це не було настільки здорово».

в) Говорите: «Правильно, я дійсно це роблю краще за всіх».

г) Говорите: «Спасибі».

д) Ігноруєте почуте і нічого не відповідаєте.

12. Хто-небудь був дуже люб'язний з Вами. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите: «Ви дійсно були дуже люб'язні по відношенню до мене».

б) Дієте так, ніби ця людина не була настільки люб'язна до Вас, і говорите: «Так, дякую».

в) Говорите: «Ви поводитися відносно мене цілком нормально, але я заслуговую більшого».

г) Ігноруєте цей факт і нічого не говорите.

д) Говорите: «Ви поводитися відносно мене недостатньо добре».

13. Ви розмовляєте з другом дуже голосно, і хто-небудь говорить Вам: «Вибачте, але Ви поведетеся занадто шумно». У таких випадках Ви зазвичай:

а) негайно припиняєте бесіду.

б) Говорите: «Якщо Вам це не подобається, провалюйте звідси».

в) Говорите: «Вибачте, я буду говорити тихіше», після чого розмовляєте приглушеним голосом.

г) Говорите: «Вибачте» і припиняєте бесіду.

д) Говорите: «Все в порядку» і продовжуєте голосно розмовляти.

14. Ви стоїте в черзі, і хто-небудь стає попереду Вас. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Неголосно коментуєте це, ні до кого не звертаючись, наприклад: «Деякі люди поводяться дуже нервово».

б) Говорите: «Ставайте в хвіст черги!»

в) Нічого не говорите цьому типу.

г) Говорите голосно: «Вийди з черги, ти, нахаба!»

д) Говорите: «Я зайняв чергу раніше. Будь ласка, станьте в кінець черги».

15. Хто-небудь робить що-небудь таке, що Вам не подобається і викликає у Вас сильне роздратування. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Витрикуєте: «Ви бовдур, я ненавиджу Вас!»

б) Говорите: «Я сердитий на Вас. Мені не подобається те, що Ви робите.»

в) Дієте так, щоб пошкодити цій справі, але нічого цього типу не кажете.

г) Говорите: «Я розсерджений. Ви мені не подобаєтесь».

д) Ігноруєте цю подію і нічого не говорите цьому типу.

16. Хто-небудь має що-небудь таке, чим Ви хотіли б користуватися. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите цій людині, щоб вона дала Вам цю річ.

б) Утримуєтеся від усяких прохань.

в) Відбираєте цю річ.

г) Говорите цій людині, що Ви хотіли б користуватися даним предметом, і потім просите його у неї.

д) Розмірковує про цей предмет, але не просите його для користування.

17. Хто-небудь запитує, чи може він отримати у Вас певний предмет для тимчасового користування, але оскільки це новий предмет, Вам не хочеться його позичати. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Ні, я тільки що отримав його і не хочу з ним розлучатися; може бути коли-небудь потім».

б) Говорите: «Взагалі-то я не хотів би його давати, але Ви можете покористуватися ним».

в) Говорите: «Ні, придбайте свій!»

г) Позичаєте цей предмет всупереч своєму небажанню.

д) Говорите: «Ви збожеволіли!»

18. Якись люди ведуть бесіду про хобі, яке подобається і Вам, і Ви хотіли б приєднатися до розмови. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Не кажете нічого.

б) Перериваєте бесіду і відразу розповідаєте про свої успіхи в цьому хобі.

в) Підходите ближче до групи і при слушній нагоді вступаєте в розмову.

- г) Підходите ближче і очікуєте, коли звернуть на Вас увагу.
 - д) Перериваєте і негайно говорите, як сильно Вам подобається це хобі.
19. Ви займаєтеся своїм хобі, а хто-небудь питає: «Що Ви робите?»

Зазвичай Ви:

- а) Говорите: «О, це дрібниця». Або: «Та нічого особливого».
 - б) Говорите: «Не заважайте, хіба Ви не бачите, що я зайнятий?»
 - в) Продовжуєте мовчки працювати.
 - г) Говорите: «Це зовсім Вас не стосується».
 - д) Припиняєте роботу і пояснюєте, що саме Ви робите.
20. Ви бачите людину, яка спіткнулася і падає. У таких випадках Ви:
- а) Розсміявшись, говорите: «Чому Ви не дивитесь під ноги?»
 - б) Говорите: «У Вас все гаразд? Може я щось можу для Вас зробити?»
 - в) Питаєте: «Що сталося?»
 - г) Говорите: «Це все вибоїни в тротуарі».
 - д) Ніяк не реагуєте на цю подію.

21. Ви стукнулися головою об полицю і набили шишку. Хто-небудь говорить: «З Вами все гаразд?». Зазвичай Ви:

- а) Говорите: «Я прекрасно себе почуваю. Залиште мене у спокої!»
- б) Нічого не говорите, ігноруючи цю людину.
- в) Говорите: «Чому Ви не займаєтеся своєю справою?»
- г) Говорите: «Ні, я забив свою голову, дякую за увагу до мене».
- д) Говорите: «Дарма, у мене все буде о'кей».

22. Ви припустилися помилки, але вина за неї покладена на когось іншого. Зазвичай в таких випадках Ви:

- а) Не нажите нічого.
- б) Говорите: «Це їх помилка!»
- в) Говорите: «Цю помилку допустив Я».
- г) Говорите: «Я не думаю, що це зробила ця людина».
- д) Говорите: «Це їх гірка доля».

23. Ви відчуваєте себе ображеним словами, сказаними ким-небудь на Вашу адресу. У таких випадках Ви зазвичай:

- а) Ідете геть від цієї людини, не сказавши їй, що вона засмутила Вас.
- б) Заявляєте цій людині, щоб вона не сміла більше цього робити.
- в) Нічого не говорите цій людині, хоча відчуваєте себе скривдженим.
- г) У свою чергу ображаєте цю людину, називаючи її по імені.
- д) Заявляєте цій людині, що Вам не подобається те, що вона сказала, і що вона не повинна цього робити знову.

24. Хто-небудь часто перебиває, коли Ви говорите. Зазвичай в таких випадках Ви:

- а) Говорите: «Вибачте, але я хотів би закінчити те, про що розповідав».
- б) Говорите: «Так не роблять. Можу я продовжити свою розповідь?»
- в) Перериваєте цю людину, відновлюючи свою розповідь.
- г) Нічого не говорите, дозволяючи іншій людині продовжувати свою промову.

д) Говорите: «Замовкніть! Ви мене перебили».

25. Хто-небудь просить Вас зробити що-небудь, що завадило б Вам здійснити свої плани. У цих умовах Ви зазвичай:

а) Говорите: «Я дійсно мав інші плани, але я зроблю те, що Ви хочете».

б) Говорите: «Ні в якому разі! Пошукайте кого-небудь ще».

в) Говорите: «Добре, я зроблю те, що Ви хочете».

г) Говорите: «Відійдіть, залиште мене в спокої».

д) Говорите: «Я вже приступив до здійснення інших планів. Можливо, коли-небудь потім».

26. Ви бачите когось, з ким хотіли б зустрітися і познайомитися. У цій ситуації Ви зазвичай:

а) Радісно окликаєте цю людину і йдете їй назустріч.

б) Підходите до цієї людини, представляєтеся і починаєте з нею розмову.

в) Підходите до цієї людини і чекаєте, коли вона заговорить з Вами.

г) Підходите до цієї людини і починаєте розповідати про великі справи, які зробили Ви.

д) Нічого не говорите цій людині.

27. Хто-небудь, кого Ви раніше не зустрічали, зупиняється і гукає Вас вигуком «Привіт!». У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Що Вам потрібно?»

б) Не кажете нічого.

в) Говорите: «Залиште мене у спокої».

г) Вимовляєте у відповідь «Привіт!», представляєтеся і просите цю людину представитися у свою чергу.

д) Киваєте головою, вимовляєте «Привіт!» і проходите мимо.

Обробка та аналіз результатів. Даний тест являє собою різновид тесту досягнень, тобто побудований за типом завдання, у якого є правильна відповідь – деякий еталонний варіант поведінки, який відповідає компетентному, впевненому, партнерського стилю. Ступінь наближення до еталону можна визначити по числу правильних відповідей. Неправильні відповіді підрозділяються на неправильні «знизу» (залежні) і неправильні «зверху» (агресивні). Вам пропонується ключ, за допомогою якого можна визначити, до якого типу реагування належить обраний варіант відповіді: впевненого,

залежного або агресивного. У результаті пропонується підрахувати число правильних і неправильних відповідей у відсотковому відношенні до загального числа обраних відповідей.

Відзначте, який спосіб спілкування Ви вибрали (залежний, компетентний, агресивний) в кожній запропонованій ситуації відповідно до ключа. Проаналізуйте результати: які вміння у Вас сформовані, який тип поведінки переважає?

Всі питання розділені авторами на 5 типів комунікативних ситуацій:

- ситуації, в яких потрібна реакція на позитивні висловлювання–партнера (питання 1, 2, 11, 12)
- ситуації, в яких людина повинна реагувати на негативні–висловлювання (питання 3, 4, 5, 15, 23, 24)
- ситуації, в яких до людини звертаються з проханням (питання 6, 10, 14,– 16, 17, 25)
- ситуації бачення (13, 18, 19, 26, 27)
- ситуації, в яких потрібно проявити емпатію (розуміння почуттів і–станів іншої людини (питання 7, 8, 9, 20, 21, 22).

Блоки умінь:

1. Уміння надавати і приймати знаки уваги (компліменти) - питання 1, 2, 11, 12.
2. Реагування на справедливу критику - питання 4, 13.
3. Реагування на несправедливу критику - питання 3, 9.
4. Реагування на провокуючу поведінку з боку співрозмовника - питання 5, 14, 15, 23, 24.
5. Уміння звернутися з проханням - питання 6, 10.
6. Уміння відповісти відмовою на прохання, сказати «ні» - питання 10, 17, 25.
7. Уміння самому надати співчуття, підтримку - питання 7, 20.
8. Уміння самому приймати співчуття і підтримку - питання 8, 21.
9. Уміння вступити в контакт з іншими, контактність - питання 18, 26.
10. Реагування на спробу вступити з Вами в контакт - питання 19, 27.

КЛЮЧ

	Залежний	Компетентний	Агресивний
1	АГ	БВ	АД
2	АВ	Д	БГ
3	ВД	Б	АГ
4	БД	Г	АВ
5	Г	АБ	ВД
6	АГ	ВД	Б
7	БГ	АВ	Д
8	АГ	В	БД
9	Д	БВ	АГ
10	ВД	Г	АВ
11	БД	Г	АВ
12	БГ	А	ВД
13	АГ	В	БД
14	АВ	Д	БГ
15	ВД	Б	АГ
16	БД	Г	АВ
17	Г	АБ	ДВ
18	АГ	В	БД
19	АВ	Д	БГ
20	ГД	БВ	А
21	Б	ГД	АВ
22	А	ВГ	БД
23	АВ	Д	БГ
24	Г	АБ	ВД
25	В	АД	БГ
26	ВД	АБ	Г
27	БД	АГ	В

Волинський національний університет імені Лесі Українки